

***Sine murmure legi* – ääneti lukeminen antiikin ja
myöhäisantiikin Roomassa**

Reetta Meriläinen

Pro gradu -tutkielma

Kielen oppimisen ja opettamisen tutkinto-ohjelma, latinalainen filologia

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2026

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Pro gradu -tutkielma

Kielen oppimisen ja opettamisen tutkinto-ohjelma, latinalainen filologia

Reetta Meriläinen

Sine murmure legi – ääneti lukeminen antiikin ja myöhäisantiikin Roomassa

Sivumäärät: 54

Antiikissa luettiin pääasiassa ääneen, mutta viimeaikainen tutkimus on tarkastellut sitä, luettiinko antiikissa myös ääneti ja miten tavallista tai tavatonta ääneti lukeminen oli. Antiikissa käytetty *scriptio continua* -kirjoitustapa on aiheuttanut kiistaa siitä, oliko tämän kirjoitustavan nopeasti tapahtuva ääneti lukeminen edes fysiologisesti mahdollista, mikä on jäänyt toistaiseksi epäselväksi. Tutkimuksessa on nostettu esille yksittäisiä tekstikohtia antiikin teksteistä, jotka vaikuttavat kuvaavan ääneti lukemista, tai vaihtoehtoisesti myös ääneen lukemista.

Tutkielmani kohteena ovat nämä yksittäiset tekstikohdat, joiden perusteella selvitän, onko niistä mahdollista tehdä johtopäätöksiä siitä, luetaanko niissä ääneti ja mitä ne kertovat ääneti lukemisen yleisyydestä. Tutkin aineistoa filologisesti ja lähilukuna. Aineistona toimivat Ciceron, Horatiuksen, Tibulluksen, Ovidiuksen, Quintilianuksen, Plinius nuoremman, Suetoniuksen ja Augustinuksen tekstiotteet.

Tekstiotteet ovat pääosin monitulkintaisia, vaikka joitain kiistattomia todisteita ääneti lukemisesta löytyykin. Ääneti lukeminen esiintyy niin monessa erilaisessa yhteydessä, että sen on mahdollista päätellä olleen antiikin yleisölle tuttu ilmiö. Ääneti lukemisen yleisyydestä ei kuitenkaan voi vetää yleistäviä johtopäätöksiä vain tekstiotteiden pohjalta.

Avainsanat: antiikintutkimus, ääneti lukeminen, latina, *scriptio continua*

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Aiempi tutkimus	4
1.2	Lukutaito ja lukeminen antiikin Roomassa	5
1.3	<i>Scriptio continua</i> ja <i>interpuncta</i>	12
1.4	Lukemisen fysiologia	13
1.5	Tutkimuskysymykset, aineisto ja metodi	16
2	Analyysi	18
2.1	Cicero	19
2.2	Horatius	23
2.3	Tibullus	27
2.4	Ovidius	29
2.5	Quintilianus	34
2.6	Plinius nuorempi	36
2.7	Suetonius	40
2.8	Augustinus	41
3	Johtopäätökset	49
	Lähteet	52

1 Johdanto

Pro gradu -tutkielmani aiheena on ääneti lukeminen antiikin ja myöhäisantiikin Roomassa. Antiikintutkimuksen kentällä ääneen lukemista pidettiin pitkään antiikin ainoana lukemisen tapana, mutta nykykeskustelussa vaihtoehdot tulkinat ovat nousseet esille. Käsittelen aihetta roomalaisten auktoreiden tekstiotteiden ja niihin liittyvän tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Tutkielman tavoitteena on selvittää, voiko tekstiotteiden perusteella tehdä päätelmiä ääneti lukemisen mahdollisuudesta tai yleisyydestä antiikin ja myöhäisantiikin Roomassa.

Johdannossa esittelen ensin aiempaa tutkimusta ääneti lukemisesta antiikin Roomassa. Tämän jälkeen taustoitan yleisellä tasolla lukutaidon ja lukemisen kulttuurikontekstia antiikin Roomassa. Pohdin muun muassa lukutaidon tasoa ja levinneisyyttä. Sen jälkeen käsittelen *scriptio continua* ja *interpuncta* -järjestelmiä, jotka ovat herättäneet keskustelua järjestelmien ääneti lukemisen mahdollisuudesta. Sitten sivuan hieman lukutaidon fysiologista tutkimusta, erityisesti *scriptio continuan* lukemisen tavan kontekstissa. Lopuksi esittelen tutkimuskysymykset ja -aineiston.

1.1 Aiempi tutkimus

Baloghin artikkelin ”Voces Paginarum” (1927) katsotaan käynnistäneen keskustelun ääneti lukemisesta antiikissa, jatkumona Nordenin teoksessa *Die antike Kunstprosa* (1898) esitettyyn väitteeseen siitä, että antiikin ihmiset lukivat ainoastaan ääneen.¹ Baloghin artikkeli perustelee tätä väitettä laajalti tekstiesimerkein sekä kreikankielisestä että latinankielisestä kirjallisuudesta. Balogh esittelee artikkelissaan esimerkkejä ääneti lukemisesta esittäen argumentin, että ääneti lukeminen oli niin poikkeuksellista, että se oli mainittava erikseen, jotta antiikin ihminen ymmärtäisi, mistä on kyse. Käsitys ääneen lukemisesta antiikissa hallitsevana lukemisen tapana oli pitkään tutkimuksen perusoletus, kunnes Knox aloitti dialogin aiheesta artikkelilla ”Silent Reading in Antiquity” (1968). Knox argumentoi Baloghin tulkintaa vastaan omine tekstiesimerkkeineen ja esittää, ettei ääneti lukeminen ollut tavatonta vaan tavallinen lukemisen tapa ääneen lukemisen ohella. Knoxin ja Baloghin käyttämissä tekstiaineistoissa on osittaista päällekkäisyyttä, mutta Knox nostaa esiin myös tekstiotteita, joita Balogh ei mainitse. Toisaalta Knox sivuuttaa Baloghin antamat myöhäisantiikkia ja keskiaikaa koskevat esimerkit.

---

¹ Balogh 1927, 86.

Saenger on tutkinut sanavälien merkitystä lukemisen tapoihin teoksessa *Space between words: the origins of silent reading* (1997), missä hän argumentoi, että ääneti lukeminen alkoi vasta keskiajalla sanavälien yleistyttyä käsikirjoituksissa. Saenger käyttää argumenttinsa tukena myös lukemisen fysiologista tutkimusta ja väittää, että ääneti lukeminen olisi ollut ylivoimaisen vaikeaa *scriptio continua* -kirjoitusjärjestelmän vuoksi. Gavrilovin artikkeli ”Techniques of Reading in Classical Antiquity” (1997) tutkii äänetöntä lukemista tulkitsemalla mm. Augustinuksen ja Quintilianuksen tekstejä, tuoden esiin myös lukemisen fysiologisen osa-alueen, joskin hän esittää täysin päinvastaisen argumentin kuin Saenger. Tätä keskustelua ovat jatkaneet Johnson artikkelissa ”Toward a Sociology of Reading” (2000), joka tarkastelee lukemista antiikin Roomassa sosiologisesta näkökulmasta, McCutcheon artikkelissa ”Silent Reading in Antiquity and the Future History of the Book” (2015) sekä Vatri artikkelissa ”The Physiology of Ancient Greek Reading” (2012), joka pyrkii kumoamaan Saengerin teorian *scriptio continua* -kirjoituksen ääneti lukemisen kognitiivisesta vaikeudesta. Rubery & Pricen teoksessa *Further Reading* (2020) Howley kirjoittaa ensimmäisessä luvussa ”In Ancient Rome” antiikin Rooman lukemisen tavoista ja orjien näkymättömästä asemasta.

Yleisteoksia lukemisen historiasta ovat Johnson & Parkerin *Ancient Literacies: The Culture of Reading in Greece and Rome* (2009), Fischerin *A History of Reading* (2003), Cavallo & Chartierin *A history of reading in the West* (1999) sekä Harrisin *Ancient Literacy* (1989). Käytän näitä teoksia yleiskatsauksena lukutaidosta antiikissa. Cavallo & Chartierin teos sukeltaa syvemmin sekä Kreikan että Rooman lukutaidon ja -kulttuurin kehitykseen. Harrisin *Ancient Literacy* on hyödyllinen teos antiikin lukutaidon tason selvittämiseen.

Lukemisen fysiologiaan liittyvissä kysymyksissä olen käyttänyt Pollatsek & Treimanin yleisteosta *The Oxford Handbook of Reading* (2005), Hulme et al. teosta *The science of reading: a handbook* (2022) sekä yllä mainittua Saengerin kirjaa sekä Vatriin ja Gavrilovin artikkeleita.

1.2 Lukutaito ja lukeminen antiikin Roomassa

Yleisesti lukutaito oli antiikissa harvinaista. Antiikissa ei ollut yhtenäistä koulutusinstituutiota, jonka tarkoituksena olisi ollut opettaa lukutaitoa kansan kaikille luokille

ja tavoitella massalukutaitoa.² Roomassa ei ollut varsinaista koulujen verkostoa. Erityisesti maaseudulla oli vielä vähemmän koulutusmahdollisuuksia kuin kaupungeissa.³

Lukutaito antiikissa on vaikeasti määriteltävissä. Eroja löytyy aikakausien, yhteiskuntaluokkien, sukupuolten ja maantieteellisen sijainnin väliltä. Mitä tarkoitetaan, kun puhutaan lukutaidosta? Mikä oli lukutaidon taso ja ketä voidaan pitää lukutaitoisena tai -taidottomana? On myös otettava huomioon luku- ja kirjoitustaidon yhteys, sillä todisteet lukutaidosta ja -taidottomuudesta ovat sidoksissa tekstitodisteisiin kirjoittamisesta. Antiikin lukutaidon tutkimuksessa kirjoitustaito ja lukutaito kulkevat käsi kädessä, sillä muita todisteita ei juuri ole. Lukutaidon määrittelylle tuo myös hankaluutensa luettu kieli. Rooman valtakunnassa puhuttiin muitakin kieliä kuin latinaa, kuten kreikkaa ja muita paikallisia kieliä. Latinan lisäksi kreikkaa puhuttiin ja kirjoitettiin hallinnon kielenä.⁴ Monikielisyys on saattanut vaikeuttaa myös lukemisen oppimista.⁵ Kuitenkin valtakunnan levitessä lähes jokainen maanomistajaluokkaan kuuluva mies oppi latinaa⁶ ja kenties myös lukemaan sitä.

On vaikea arvioida, miten iso osa antiikin roomalaisista osasi lukea. Fischerin arvion mukaan Roomassa miehistä noin yksi kymmenestä ja noin yksi 20–30 naisesta osasi lukea.⁷ Fischer ei anna luvuilleen lähteitä, tai minkä perusteella luvut on annettu, joten väittämän todenperäisyyttä on vaikea arvioida. Roomalaisten lukutaidon tasoa on tutkinut myös Harris, jonka teos, vaikkakin vanhempi kuin Fischerin, antaa hieman uskottavampia lukuja. Harris on perustellut lukujaan muun muassa nostamalla esimerkkejä piirtokirjoituksista ja niiden lukumääristä alueittain.⁸ Fischer ei tarjoa vastaavaa dataa.

Kun katsotaan Italiaa myöhäisen tasavallan ja varhaisen keisariajan aikana, lukutaitoisia tai osittain lukutaitoisia oli alle 15 % väestöstä.⁹ Koko valtakunnassa lukutaidottomuus lienee ollut prinsipaatin aikana (n. 27–284 jaa.) 90 % luokkaa.¹⁰ Periferioissa aiemmin mainitun monikielisyyden ja lähteiden harvinaisuuden takia lukuja on vielä vaikeampi vahvistaa. Augustuksen aikana kasvava lukijakunta rajoittui pitkälti Italian niemimaalle, mutta Juliusten-

---

² Harris 1989, 13; 17.

³ Harris 1989, 191.

⁴ Leiwo 2025, 279.

⁵ Leiwo 2025, 291.

⁶ Harris 1989, 185.

⁷ Fischer 2003, 70.

⁸ Ks. taulukko piirtokirjoitusten määrästä 1000 neliökilometrin alueilla Harris 1989, 266.

⁹ Harris 1989, 267.

¹⁰ Harris 1989, 22.

Claudiusten dynastian aikana lukutaito alkoi levitä ympäri imperiumia.¹¹ Vähemmän kehittyneillä alueilla lukutaito oli luultavasti rajautunut pieniin ja tiettyihin kansanryhmiin.¹² Kuitenkin Britanniasta on säilynyt hyvin tekstejä, joista voimme päätellä jotain siitä, millaista kirjoitustaidon taso on ollut Rooman ulkopuolella.¹³

Lukutaito ei ollut laajalle levinnyttä koko antiikin aikana. Ilman vakiintunutta koulutusjärjestelmää ja houkuttimia saada esimerkiksi maanviljelijöitä, käsityöläisiä ja päivätyöläisiä kouluttamaan lapsensa lukemaan ja kirjoittamaan, ei ole mitään syytä olettaa, että lukutaidon taso olisi ollut laaja missään vaiheessa.¹⁴ On myös joitain muita kirjoitus- ja lukutaitoa rajoittavia tekijöitä, joista yksi osa on koulutuksen puutteen lisäksi kirjoitusmateriaalien ja myös kirjojen kalleus.¹⁵ Lisäksi on huomionarvoista, että antiikin Rooman aikaan ei ollut käytössä silmälasia – huononäköiselle orjan tai kenties ystävän ääneen lukeminen oli ainoa mahdollinen tapa kuluttaa kirjallisuutta.¹⁶

Yksi lukutaitoon vaikuttava asia oli yhteiskuntaluokka. Eliitin miesten keskuudessa lukutaidottomuus olisi ollut hyvin epätavallista.¹⁷ Alemmissa yhteiskuntaluokissa lukutaito on harvinaisempaa. Toisaalta edes jollain tasolla koulutettu työläisväestö on saattanut osata lukea jonkin verran.¹⁸ Armeijan byrokraattisen luonteen vuoksi on oletettavaa, että osa sotilaista osasi varmasti lukea. Orjien lukutaito ei ollut tavatonta ja monet opettajista, jotka opettivat yläluokan lapsia, olivatkin Roomassa usein joko orjia tai vapautettuja. Kuitenkaan ei ollut olemassa mitään vakinaista järjestelmää tai tarvetta orjien laajamittaiselle lukutaidon opetukselle.¹⁹ Orjien pääasiallinen tehtävä oli olla hyödyllisiä. Mikäli orjien oli hoidettava jotain tiettyä tehtävää, heidät koulutettiin siihen²⁰ ja osa tarvitsi lukutaitoa tehtävissään. Orjien kouluttaminen oli hyödyllistä näiden omistajille, jotka olivatkin orjiensa koulutuksen pääasiallisia järjestäjiä.²¹

---

¹¹ Cavallo 1999, 68–69.

¹² Harris 1989, 268.

¹³ Woolf 2009, 50–51.

¹⁴ Harris 1989, 24.

¹⁵ Harris 1989, 193.

¹⁶ McCutcheon 2015, 11.

¹⁷ Harris 1989, 248.

¹⁸ Cavallo 1999, 77.

¹⁹ Harris 1989, 253, 256.

²⁰ Wrenhaven 2015, 668–669.

²¹ Wrenhaven 2015, 674.

Myös sukupuoli vaikutti lukutaidon yleisyyteen. On jonkin verran todisteita siitä, että myös tytöt saattoivat käydä koulua silloin kun koulutusta oli saatavilla myös pojille.²² Tyttöjen koulutus ei tosin tähdännyt samaan tavoitteeseen kuin poikien, eli poliittiseen uraan, ja tyttöjen koulutus ilman vastaavaa selkeää tavoitetta saattoi olla vähemmän kattavaa kuin poikien.²³ Tyttöjen koulutukseen ja lukemaan oppimiseen liittyi vahvasti myös yhteiskuntaluokka ja varallisuus sekä perheen kiinnostus tytön kouluttamiseen. Tyttöjä ilmeisesti opetettiin pääasiassa kotona ja naimisiin mentyään jotkut saattoivat jopa ottaa opettajansa, yleensä kreikkalaisen orjan, mukaansa aviomiehensä kotiin.²⁴ Myös äideillä oli merkitys lastensa koulutuksessa: koulutettuja naisia saatettiin ylistää heidän osallisuudestaan poikiensa kasvatuksessa.²⁵ Eliitin keskuudessa on myös hyvin mahdollista, että naiset olivat suurin piirtein yhtä lukutaitoisia kuin miehet.²⁶ Joidenkin hautapiirtokirjoitusten ja pompejilaisten kuvitusten perusteella on mahdollista päätellä, että lukutaidon hallitseminen oli tärkeää hyvien perheiden naisille.²⁷ On vaikea arvioida naisten lukutaidon tasoa prosentuaalisesti, mutta on mahdollista, että naisten lukutaito oli yleistä myös esimerkiksi työtä tekevien naisten keskuudessa.²⁸

Kirjoitettujen tekstien monimuotoisuus lisääntyi suurin piirtein samaa tahtia Rooman valtakunnan kasvun kanssa,²⁹ joskin lukutaidon taso on todennäköisesti silti pysynyt matalana. Kirjoitustaito oli myös yksittäisen kansalaisen harvoja vaikutuskeinoja valtaapitäviä kohtaan.³⁰ Imperiumin byrokraattinen luonne vaati itsessään laajempaa luku- ja kirjoitustaitoa, joka ei rajoittunut vain eliittiin. Roomassa tuotettiin paljon erilaista tekstiä, aina graffitoista virallisiin dokumentteihin,³¹ joten lukutaidolle oli ainakin laajalti käyttöä. Harris tosin huomauttaa, että vaikka roomalainen saattoi olla jatkuvasti tekstien ympäröimänä, ei se automaattisesti tarkoita lukutaidon yleisyyttä.³² Kuitenkin lukutaidon lisääntyminen ensimmäisen ja kolmannen vuosisadan jaa. välillä on yleisesti hyväksytty

---

²² Harris 1989, 239.

²³ Hemelrijk 2015, 427.

²⁴ Hemelrijk 2015, 431.

²⁵ Hemelrijk 2015, 435.

²⁶ Harris 1989, 252.

²⁷ Harris 1989, 252. Harris ottaa esimerkeiksi hautareliefejä, jotka löytyvät Marroun kokoelmasta *Mousikos Aner* (1964).

²⁸ Hemelrijk 2015, 428.

²⁹ Woolf 2009, 48.

³⁰ Woolf 2009, 50.

³¹ Cavallo & Chartier 1999, 13.

³² Harris 1989, 196.

käsitys ja siitä löytyy todisteita esimerkiksi freskoista, mosaiikeista ja veistetyistä reliefeistä, jotka kuvaavat lukemista niin usein, ettei sitä voi pitää pelkkänä ikonografiana.³³

Lukutaitoisten määrä alkoi laskea lähestyttäessä myöhäisantiikkia ja keskiaikaa. Erityisen suuri ero oli yhteiskuntaluokkien välillä – yläluokan miehet olivat edelleen laajalti lukutaitoisia.³⁴ Lukutaito säilyi pääasiassa kristittyjen keskuudessa,³⁵ kenties erityisesti kirkonmiesten keskuudessa.³⁶ On kuitenkin liioittelua sanoa, että kristityt olisivat olleet jotenkin erityisen lukutaitoisia verrattuna ei-kristittyihin, erityisesti koskien köyhempiä kansanosia. Koulutuksen taso riippui edelleen yhteiskuntaluokasta, sukupuolesta ja henkilökohtaisesta osaamisesta.³⁷ Koulutusta järjestettiin vähemmän, eikä myöhäisantiikin auktureilta ole jäänyt jäljelle esimerkiksi kehotuksia järjestää koulutusta. Resurssien siirtyminen kirkon piiriin on saattanut myös viedä muita resursseja pois itse koulutuksesta.³⁸ Lyonsin mukaan roomalaisen koulustradition romahtamisen myötä kirkko ylläpiti kirjoitetun kulttuurin edistämistä.³⁹

Kun puhutaan lukutaidosta antiikissa, ei voida puhua vastaavasta lukutaidosta kuin sen nykypäivänä käsittämme. Henkilön lukutaito saattoi rajoittua vain jokapäiväiseen byrokraatiaan, kuten esimerkiksi kirjanpitoon tai kirjeenkirjoitukseen.⁴⁰ Oli mahdollista, että joku henkilö osasi kirjoittaa, mutta ei lukea, sillä roomalaisessa koulutusjärjestelmässä ensin opittiin kopioimaan kirjaimia. Lapset oppivat kirjainten nimet ja muodot ennen lukemaan oppimista.⁴¹ On myös otettava huomioon osittain lukutaitoiset henkilöt⁴², jotka kykenevät kirjoittamaan ja lukemaan lyhyitä tekstejä, mutta eivät esimerkiksi korkeakirjallisuutta.

Vaikka latinassa on olemassa termistö lukutaitoisille (*litteratus*) ja lukutaidottomille (*illitteratus*), näiden varsinainen merkitys on laajempi. *Illitteratus* saattaa tarkoittaa mitä vain ”sivistymättömän” ja ”luku- ja kirjoitustaidottoman” välillä.⁴³ *Oxford Latin Dictionary (OLD)* antaa *litteratus*-sanalle merkitykseksi ”well versed in literature, cultured, erudite, etc.” ja rinnastaa sen termiin *grammaticus*. Antiikin teksteissä, joissa puhutaan lukutaidosta, joka ei

---

³³ Cavallo, 1999, 69-70.

³⁴ Harris 1989, 313.

³⁵ Fischer 2003, 87.

³⁶ Harris 1989, 320.

³⁷ Harris 1989, 319.

³⁸ Harris 1989, 315.

³⁹ Lyons 2010, 19.

⁴⁰ Fischer 2003, 96.

⁴¹ Cavallo 1999, 72.

⁴² Eng. *semiliterates*, Harris 1989, 5.

⁴³ Harris 1989, 5.

rajaudu vain korkeasti koulutettuihin, on epävarmaa, mitä tarkoitetaan sillä, että joku ei ”tunne kirjaimia” (*litteras nescire*)⁴⁴ – *litterae* kun monikossa myös usein tarkoittaa kirjallisuutta eikä vain kirjaimia.

Näiden seikkojen vuoksi edes karkeiden arvioiden antaminen roomalaisten lukutaidosta tai taidottomuudesta on siis käytännössä mahdotonta. Lukutaito on antiikin ja myöhäisantiikin Roomassa ollut monitasoinen ilmiö ja lukutaidon ja kirjoittamisen taso vaihtelevat paljon riippuen erityisesti ihmisen sosioekonomisesta asemasta. Kysymys ääneen ja ääneti lukemisesta tuo tähän oman uuden tasonsa. Yksi näkökulma tähän on lukukulttuurinen sosiaalinen ja yhteisöllinen elementti.

Antiikissa tekstejä luettiin pääasiassa ääneen. Tämä on tutkijoiden keskuudessa yleisesti hyväksytty näkemys ja toistuu useissa eri lukemisen yleisteoksissa sekä muussa antiikin tutkimuksessa. Ääneen lukemisen tavallisuutta on pidetty oletusarvoisena puhuttaessa antiikin lukukulttuurista. Heilmann kyseenalaistaa tätä tulkintaa. Hänen mukaansa kuva siitä, että antiikin ihmiset lukivat aina ääneen, on romantisoitu kuva 1800-luvulta. Hän myöntää, että on dokumentoituja tapauksia, missä antiikin ihmiset lukivat ääneen myös yksin ollessaan, mutta hänen mukaansa nämä tilanteet olivat erityislaatuisia. Heilmannin mukaan antiikin lähteet itsessään eivät tarjoa yleistyksiä tietyn lukemisen tavan yleisyydestä, eikä niistä voi aina päätellä, lukiko joku ääneti vai ääneen.⁴⁵

Lukukulttuuri on sosiologisesta näkökulmasta ollut Roomassa yhteisöllinen aktiviteetti, tapahtuipa se yksityisesti ystävien kesken tai julkisesti.⁴⁶ Julkiset lukemistilaisuudet olivat suosittuja ympäri Rooman valtakuntaa ja auktorit esittelivät niissä uusimpia tuotoksiaan. Lukijana toimi joko auktori itse tai palkattu lukija. Näihin lukemistilaisuuksiin osallistuivat auktorien lähipiirin lisäksi myös muu suurempi yleisö. Tämän yleisön kritiikki oli myös tärkeä osa kirjallisuuden kenttää, sillä näiden lukemistilaisuuksien vastaanoton perusteella auktorit saattoivat muokata töitään jälkikäteen.⁴⁷ Parker kuitenkin huomauttaa, että runous ja mahdollisesti muukin kirjallisuus myös levisi pääasiallisesti kirjoina.⁴⁸ On oletettavaa, että ihmiset kuluttivat kirjallisuutta myös lukemistilaisuuksien ulkopuolella.

---

⁴⁴ Harris 1989, 6.

⁴⁵ Heilmann 2020, 179–180.

⁴⁶ Johnson 2000, 618.

⁴⁷ Fischer 2003, 73.

⁴⁸ Parker 2009, 207.

On hyvä muistaa, että yläluokka tukeutui vahvasti ääneenlukijoihin (*lectores*), jotka lukivat tekstejä heille ääneen, ja se on ollut ilman muuta yleisin tapa kuluttaa kirjallisuutta sen sijaan, että he olisivat lukeneet yksityisesti.⁴⁹ Myös kirjallisten tuotosten tekovaiheessa tekstit saneltiin (*dictare*) sihteereille.⁵⁰ Howley nostaa esiin myös erään tärkeän huomion: usein antiikin teksteissä, joiden kirjoittajat olivat pääasiassa yläluokkaan kuuluvia miehiä, orjat häivytetään narratiivista. Toisinaan, kun roomalaiset auktorit kirjoittavat lukeneensa, todellisuus on, että orjat ovat lukeneet heille.⁵¹ Howley perustelee tätä siten, että jokaisessa kirjan tuotannon osassa orjilla oli oleellinen asema: sihteeri, joka kirjoitti ylös mahdollisesti sanellun tekstin (*notarius*) ja orja, joka laati tekstistä luettavan kopion (*librarius*). Myöhemmin muut *librarius*-orjat kopioivat tekstiä edelleen. Kun tekstiä sitten luettiin ääneen, luki sitä miespuolinen *lector* tai naispuolinen *lectrix*, jotka olivat myös pääasiassa orjia.⁵² Orjien läsnäolo on ollut niin itsestään selvää, ettei se ole ollut mainitsemisen arvoista. Howleyn väitettä on vaikea todistaa, mutta näen selityksen uskottavana. Ei ole nähdäkseni mitään syytä olettaa, etteikö yläluokkaan kuulunut mies osannut lukea myös itsenäisesti, mutta kulttuurillisesti ääneenlukijoiden käyttäminen oli silti yleistä.

Ensimmäinen ääneti ja ääneen lukemista selkeästi erotteleva tekstitodiste löytyy Isidorus Sevillalaiselta (s. n. 560 – k. 636). Isidorus sanoo tekstissään (*Sent.* 3.14.19), että on aisteille mielekkäämpää lukea ääneti kuin ääneen, sillä se kehittää älyä paremmin kuin ääneen lukeminen. Ääneen lukiessa keho väsyä ja äänen terävyys heikkenee. Gavrilovin mukaan Isidorus viittaa tässä Augustinukseen.⁵³ Isidoruksen tekstiote olisikin todiste siitä, että luostareissa luettiin pääasiassa ääneen 600-luvulle asti ja se sopii Saengerin teoriaan siitä, että ääneti lukeminen kehittyi vasta sanavälien myötä, sanavälien yleistyminen käsikirjoituksissa kun ajoittuu juuri tähän vuosisataan.⁵⁴ On tosin mahdollista, että ääneti lukemisen yleistymiseen on myös muita syitä, kuten aiemmin mainitun sosiaalisen lukukulttuurin väistyminen ja muuttuminen yksilöllisemmäksi toiminnaksi.

---

⁴⁹ Harris 1989, 226.

⁵⁰ Quinn 1982, 84.

⁵¹ Howley 2020, 23.

⁵² Howley 2020, 22.

⁵³ Gavrilov 1997, 72. Lisää Augustinuksesta alaluvussa 2.8.

⁵⁴ Saenger 1997, 6.

1.3 *Scriptio continua* ja *interpuncta*

Antiikissa käytettiin pitkälti *scriptio continua* -kirjoitustapaa.⁵⁵ Kyseessä on kirjoitustapa, jossa kaikki sanat kirjoitetaan yhteen ilman sanavälejä tai välimerkkejä. Kirjoitustapa tuli kreikkalaisilta ja levisi myös latinankieliseen maailmaan noin ensimmäisellä vuosisadalla jaa. Kreikan- ja latinankielisen *scriptio continuan* kehittyminen vaati kirjoitusjärjestelmän, johon oli sisällytetty vokaalit. Ilman vokaaleja *scriptio continuan* lukeminen olisi käytännössä mahdotonta, sillä vokaalien kautta sanoista pystyi erottamaan tavuja, joiden avulla lukea sanaväliä tekstiä.⁵⁶

Kreikkalaiset käyttivät aluksi pisteitä erottamaan sanoja toisistaan, mutta siirtyivät pian *scriptio continuaan*.⁵⁷ Roomalaiset käyttivät *interpuncta*-järjestelmää, missä sanojen rajat erotetaan pisteellä, kirjoituksessaan ensimmäiselle vuosisadalle jaa., mutta se jäi suurilta osin pois käytöstä vuosisadan loppuun mennessä, ja tilalle tuli kreikkalaisten käyttämä *scriptio continua*.⁵⁸ Tämä on nähty yhtenä suurena kulttuurillisena regressiona antiikissa,⁵⁹ mutta mitä *interpuncta*-järjestelmän häviäminen todella merkitsee? Saenger väittää, että *interpuncta*-järjestelmän pistevälit eivät olleet tarpeeksi merkittäviä eivätkä verrattavissa myöhempään sanaväleihin. Ne eivät siis Saengerin mukaan helpottaneet lukemista.⁶⁰ Kenties *interpuncta*-järjestelmän katoamisella ei ollut lopulta niin suurta merkitystä kuin on ajateltu.

Howley kuitenkin huomauttaa, että *interpuncta*-järjestelmän käyttö vaihteli paljon ajallisesti ja paikallisesti sekä genren mukaan.⁶¹ Myös Heilmann toteaa, että osa teksteistä, joita käytetään todistamaan *scriptio continuan* lukuvaikeutta on oikeastaan kirjoitettu ennen *scriptio continuan* käyttöönottoa Roomassa.⁶² *Interpuncta*-järjestelmä oli laajalti käytössä sekä käsikirjoituksissa että piirtokirjoituksissa, joista jälkimmäisestä on jäljellä todisteita esimerkiksi *Res Gestae Augusti*-inskriptionissa, missä sitä käytetään ajalle tyypillisesti.⁶³ On vaikea kuvitella, että roomalaiset olisivat ottaneet tarkoituksella käyttöön kirjoitustavan, jota

---

⁵⁵ Kutsutaan myös nimellä *scriptura continua*.

⁵⁶ Saenger 1997, 9.

⁵⁷ Saenger 1997, 10.

⁵⁸ Cavallo 1999, 74.

⁵⁹ Wingo 1972, 16.

⁶⁰ Saenger 1997, 26.

⁶¹ Howley 2020, 17.

⁶² Heilmann 2020, 182. Heilmann mainitsee mm. Quintilianuksen tekstin *Institutio oratoria* (ks. alaluku 2.5).

⁶³ Wingo 1972, 32.

olisi ollut vaikeampi lukea. *Interpuncta*-järjestelmän katoamista ei siis ehkä voi pitää varsinaisesti regressiona, vaan vain yhtenä kirjoittamisen kehitysaskelena.

Scriptio continua- ja *interpuncta* -kirjoitustavat ovat olleet keskeinen osa antiikintutkimuksen ääneen ja ääneti lukemisen keskustelua ennen kaikkea fysiologian kautta.

Tutkimuskirjallisuudessa on arvioitu, että näiden kirjoitustapojen käyttöönotto yhtäältä mahdollistaa tai hankaloittaa ääneti lukemista.

1.4 Lukemisen fysiologia

Lukutaito jaetaan tavallisesti kolmeen taitotasoon: ääneen lukemiseen, subvokalisaatioon (eli huulet liikkuvat mutta lukija ei tuota ääntä) ja ääneti lukemiseen.⁶⁴ Nämä kehittyvät asteittain ja harjoituksen myötä. Lapset oppivat lukemaan ensin ääneen ja siirtyvät siitä pikkuhiljaa ääneti lukemiseen harjoittelun myötä.⁶⁵ McCutchen & Perfettin tutkimus todistaa, että fonologinen prosessi on mukana myös äänettömässä lukemisessa.⁶⁶ Ääneti lukeminen ei välttämättä vaadi artikulaatiota, eli niitä lihasliikkeitä, joita tarvitaan äänneiden muodostamiseen,⁶⁷ mutta fonologinen prosessi aktivoituu myös ääneti lukiessa. Se, että fonologinen prosessi säilyy mukana ääneti lukemisessa, on todiste siitä, että ääneti lukeminen vaatii nimenomaan fonologista osaamista eli ääneen lukemisen taitoa.

Silmä-ääni-viive (eng. *eye-voice-span*)⁶⁸ nousee esille ilmiönä, jonka on vuoroin tulkittu tukevan ja vuoroin vastustavan interpretaatiota ääneti lukemisesta antiikissa. Silmä-ääni-viive tarkoittaa sitä ilmiötä, kun ääneen lukiessa lukija lukee tekstiä hieman eteenpäin silmillään.⁶⁹ Saengerin mukaan aloittelevilla lukijoilla silmä-ääni-viiveen pituus indikoi, että useampien fiksaatioiden eli silmän pysähdysten aikana rekisteröityjen kirjainten määrä usein jää pidempien sanojen rajoihin. Toisin sanoen aloitteleva lukija ei pysty havainnoimaan tekstiä pidempien sanojen sanarajojen yli. Mikäli sanoja ei ole erotettu sanaväleihin, syntyy niin sanottu tunnelinäkö eli kaventunut näkökenttä. Tällaisessa tilanteessa lukijan parafoveaalinen kenttä kapenee eli hänen kykynsä erottaa sanojen tai kirjaimien preliminäärisiä yksityiskohtia redusoituu. Myös näkökentän ääreisosa supistuu ja lukija pystyy erottamaan vain

---

⁶⁴ Gavrilov 1997, 58.

⁶⁵ Wright et al. 2004, 549–550.

⁶⁶ McCutchen & Perfetti 1982, 684.

⁶⁷ Brysbaert 2022, 124.

⁶⁸ Termin suomenkielisen vastineen toi tietooni Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitoksen tohtori ja yliopistonlehtori Outi Veivo.

⁶⁹ Schotter & Rayner 2015, 45.

suurpiirteisiä osia kirjaimista, tavuista ja sanoista. Saengerin mukaan vain teksti, joka tarjoaa laajan silmä-ääni-viiveen pituuden lukijalle, voi kehittää hiljaista, nopeaa lukemista.⁷⁰

Tällaisen silmä-ääni-viiveen pituuden tarjoaa Saengerin mallin mukaan siis vain sanavälillinen teksti, eikä nopeasti tapahtuvaa ääneti lukemista ole edes mahdollista oppia *scriptio continua* -kirjoitusjärjestelmässä ja ääneti lukeminen itsessään on ylivoimaisen vaivalloista.

Gavrilovin samana vuonna julkaistu artikkeli tulkitsee silmä-ääni-viiveen taas tukevan ääneti lukemista. Artikkelin ei viittaa Saengeriin ja päättyy päinvastaiseen lopputulokseen. Gavrilov väittää, että kun edes jonkin verran kokenut lukija lukee ääneen, on oletettavaa, että hän kykenee lukemaan myös itsekseen ja että se on olennainen osa ääneen lukemista.⁷¹ Gavrilovin mukaan luettaessa tekstiä, josta puuttuvat sanavälit, pitää silmien ja mielen ennalta tunnustaa sanojen alut ja päätteet sekä lauseiden muotoasun.⁷² Silmä-ääni-viiveen vaatima taito lukea päässään ja kyetä lukemaan tekstiä edeltä on siis erityisen tärkeää, kun luetaan ääneen *scriptio continua*. Gavrilov antaa täten ymmärtää, että silmä-ääni-viiveen harjoittaminen vaatii taitoa lukea itsekseen. Mikäli antiikin ihmiset eivät tunteneet ääneti lukemista, Gavrilov sanoo, kyse ei olisi niinkään arvostuksesta ääneen lukemista kohtaan vaan vakavasta psyykkisestä vammasta.⁷³ Gavrilov, toisin kuin Saenger, puhuu tutkimuksessaan harjaantuneista lukijoista ja tällaisella lukijalla silmä-ääni-viiveen on oltava kehittynyt, siis harjoittelun tulosta.

Vatrin tutkimuksen mukaan sekä Saenger että Gavrilov ovat hakoteillä tulkinnoissaan. Gavrilovin tulkinta on Vatrin mielestä virheellinen, sillä Gavrilovin käyttämä tutkimus oli jo artikkelin julkaisun aikaan vanhentunutta ja Gavrilov pitää ääneti lukemista ja itselleen lukemista (”reading to oneself”) keskenään vaihtokelpoisina käsitteinä. Tätä vastaan Saenger nimenomaisesti argumentoi, eikä Gavrilovin malli ole Vatrin mukaan oikeastaan Saengerin mallin vastainen vaan rinnakkainen tulkinta.⁷⁴ Vatri kritisoi myös Saengerin tulkintaa lukemaan oppimisen kehityksestä. Vatri tarkastelee Saengerin tulkintaa siitä, että eri kirjoitusjärjestelmien lukeminen vaatii erilaisia kognitiivisia kykyjä ja sitä, että suullinen resitaatio on olennaista opetellessa lukemaan äänne- tai tavukirjoitusjärjestelmiä mutta ei muita kirjoitusjärjestelmiä. Vatri asettaa kyseenalaiseksi myös sen, että lapset oppisivat ensin vain lukemaan sanoja holistisesti, eli kokonaisina yksikköinä, eivätkä synteettisesti eli

---

⁷⁰ Saenger 1997, 6.

⁷¹ Gavrilov 1997, 59.

⁷² Gavrilov 1997, 58–59.

⁷³ Gavrilov 1997, 61.

⁷⁴ Vatri 2021, 634.

laittamalla yhteen niiden foneemiset komponentit, ja että tämän vuoksi *scriptio continuan* lukijat kohtaisivat samoja ongelmia sanavälittömän tekstin lukemisessa kuin modernit englannin kielen lukijat.⁷⁵ Nykytutkimuksen valossa nämä Saengerin väitteet eivät ole täysin paikkaansa pitäviä.

Vatri myöntää, kuten Saengerkin toteaa, että kun esimerkiksi englanninkielisestä tekstistä poistetaan sanavälit, englanninkielisen lukijan lukunopeus hidastuu huomattavasti.⁷⁶ Kuitenkin mikäli kirjoitusjärjestelmässä ei alun perinkään ole sanavälejä, ei sanavälien lisäämisellä ole mitään vaikutusta.⁷⁷ Vatriin mielestä hyvä vertailukohta kreikan ja latinan *scriptio continua* -kirjoitusjärjestelmälle on thain kieli. Thain kieli on abudiga-kieli, jossa vokaalit ovat pakollinen osa kirjoitusjärjestelmää, mutta eivät täysin itsenäisiä merkkejä vaan ne yhdistetään konsonanttien ylä- tai alapuolelle, vasemmalle tai oikealle, eikä tekstissä käytetä sanavälejä. Tutkimukset ovat todistaneet, että thain kielen lukijoiden silmien liikkeet ovat tismalleen samanlaisia kuin englanninkielisten lukijoiden, eikä ole siis syytä olettaa, että sanavälittömän tekstin lukeminen olisi erityisen haastava kognitiivinen taito. Vatri sen sijaan väittääkin, että aakkosellisessa kirjoitusjärjestelmässä sanavälit eivät ole välttämättömiä niin kauan kuin on muita vihjeitä, jotka merkitsevät sanarajoja. Hänen mukaansa kreikkalainen *scriptio continua* ei ole tässä mikään poikkeus.⁷⁸

Kuten tutkimukset thain kielen lukijoistakin ovat todistaneet, sanavälittömien tekstien lukijat suorittavat samoja fysiologisia ja kognitiivisia toimintoja kuin sanavälillisten tekstien lukijat. Vatri pyrkii tutkimuksellaan osoittamaan, että sama pätee antiikin Kreikan *scriptio continua* -järjestelmän lukijoihin. Thain kielen lukijoille sanavälien sijaan sanarajoja erottavat tietyt kirjainyhdistelmät sanojen lopussa, jotka antavat silmille merkin sanan päättymisestä. Vatriin mukaan sama pätee kreikkalaisessa attikalaisessa tekstissä. Tietyt rajoitetut bigrammit, eli kahden kirjaimen yhdistelmät, osoittavat joko sanojen alkuja tai loppuja, tai sanan lopun ja seuraavan sanan alun positioita.⁷⁹ Sanavälittömän tekstin ääneti lukemisesta olisi hyvä tehdä Vatriin tutkimusta vastaava latinan kieleen keskittyvä tutkimus, joka osoittaisi, pätevätkö samat tulokset latinan kieleen. Saengerin mallia ei ehkä ole siis vielä kumottu latinan osalta, mutta Vatriin todisteet siitä, että sanavälitöntä tekstiä voi lukea ilman suurempia kognitiivisia haasteita, puhuu puolestaan myös latinan *scriptio continuan* osalta. Kreikan tapaan latinassa

---

⁷⁵ Vatri 2012, 635–639.

⁷⁶ Ks. myös Mirault, Snell & Grainger 2019 ja Epelboim, Booth & Steinman 1994.

⁷⁷ Vatri 2012, 638.

⁷⁸ Vatri 2012, 639.

⁷⁹ Vatri 2012, 646.

sanojen päätteet ovat olennainen osa kielen ymmärrystä eikä ole syytä olettaa, etteivätkö myös latinan lukijat tunnustaneet tyypillisiä sanojen päätteitä. Myös psykolingvistinen tutkimus latinankielisen tekstin lukemisesta uupuu.

Scriptio continuan lukemisessa ei siis näytä olevan mitään kognitiivisia esteitä ääneti lukemiselle. Vaikka sanavälien puute hidastaa lukemista, ei se tarkoita, etteikö sitä harjoittelemalla pystyisi lukemaan sujuvastikin. Kuten Heilmann huomauttaa, myöskään antiikin lähteet eivät viittaa siihen, että ääneti lukeminen olisi ollut erityisen vaikeaa.⁸⁰ Mutta vaatiiko silmä-ääni-viive sitä, että lukijalla on kyky lukea ääneti ja voiko tämän silmillä sanan rekisteröimisen tulkita ääneti lukemiseksi? Aivojen fonologinen prosessointi kuitenkin aktivoituu samanaikaisesti myös ääneti lukiessa. Tämä pohdinta on huomionarvoista, mutta näin pitkälle menevä fysiologinen analyysi ylittää tutkielman ja sen filologisen metodin puitteet.

1.5 Tutkimuskysymykset, aineisto ja metodi

Tutkielmassani tarkastelen latinankielisiä antiikin lähteitä, jotka viittaavat ääneti tai ääneen lukemiseen. Millaisia todisteita lähteistä löytyy ääneti tai ääneen lukemisesta ja pystyykö niiden avulla päättelemään jotain lukemisen tapojen yleisyydestä? Lisäksi käyn keskustelua aiemman tutkimuskirjallisuuden kanssa siitä, miten ne ovat tulkinneet primäärilähteitä. Tutkin myös, millaisissa konteksteissa ääneti lukeminen esiintyy.

Aineistonani ovat ne latinankieliset primäärilähteet, joissa puhutaan tai oletettavasti puhutaan ääneti tai ääneen lukemisesta. Keskityn latinankielisiin teksteihin ja latinan lukutaitoon. Metodinani on lähiluku.

Opinnäytetyössä perehdyn Ciceron, Horatiuksen, Tibulluksen, Ovidiuksen, Quintilianuksen Plinius nuoremman, Suetoniuksen ja Augustinuksen teksteihin. Tämän aineiston kokoamisen lähtökohtana toimii Gavrilovin (1997) artikkelissaan ”Techniques of Reading in Classical Antiquity” laatima lista sekä muu tutkimuskirjallisuus. Olen valikoinut tekstit sen perusteella, että ne ovat 1) latinankielisiä, 2) antiikin tai myöhäisantiikin ajalta ja 3) niistä on mainintoja muissa tutkimuslähteissä. Sivuan lyhyesti Plutarkhoksen kreikankielistä materiaalia alaluvussa 2.1., sillä se toimii hyödyllisenä lisänä alaluvun analyysiin. Koska lähdeaineisto on

---

⁸⁰ Heilmann 2020, 181.

hyvin hajanaista eikä siinä esiinny mitään yhteneväisyyttä esimerkiksi tekstilajien suhteen, aineisto etenee kronologisessa järjestyksessä.

Aineisto muodostuu ennen kaikkea yläluokan miesten kirjoituksista ja heijastelee pitkälti laajimman lukutaidon omaavan yhteiskuntaluokan perspektiiviä. Kuten Howley toteaa, usein antiikin kirjoittajat häivyttivät narratiiveistaan orjat, jotka lukivat tekstejä ääneen isännilleen. On siis mahdollista, että tutkimissani esimerkeissä on yhä kysymys siitä, että lukemisen suorittaa orja – ei siis tekstin kirjoittajan omilla silmillä vaan kuulemalla. Tätä häivytystä on vaikea todistaa, mutta pohdin asiaa erityisesti Ciceron ja Plinius nuoremman tekstejä tulkitessa.

2 Analyysi

Jokapäiväisistä ja itsestäänselvyyksiksi ajatelluista asioista ei ollut tapana kirjoittaa antiikin lähteissä. Tämän vuoksi esimerkkejä ääneen lukemisesta ei tutkimuskirjallisuuden mukaan ole kovin paljoa – mikäli kyseessä oli itsestäänselvyys, sitä ei tarvinnut mainita erikseen. Baloghin mukaan esimerkit ääneti lukemisesta ovat siis merkki siitä, että käytäntö oli epätavallinen tai poikkeavuus (*Abnormität*).⁸¹ Ääneti lukemisen käytännön hahmottaminen mahdottomuuden sijaan Baloghin termein ”poikkeavuudeksi” lienee luontevampaa. Tutkin analyysissäni Baloghin väitettä ääneti lukemisen epätavallisuuden painottamisesta, katsoen esimerkkejä sekä ääneti että ääneen lukemista esittävästä tekstiotteista.

Ensin on oleellista määritellä jonkin verran sanastoa. Kun tarkastellaan lukemista sanastotasolla, törmää jo *legere*-verbissä haasteeseen, kuinka määritellä periaatteessa lukemista tarkoittava verbi. *Legere*-verbillä on monia merkityksiä, joista *OLD* tarjoaa ensimmäiseksi merkitykset ”poimia” ja ”kerätä”. *Legere* tarkoittaa myös lukemista tai ääneen resitaatiota, lukemalla oppimista tai löytämistä.⁸² *Perlegere* taas tarkoittaa jonkin silmillä läpikäymistä tai vilkaisua, tai lukemista, ääneen tai itsekseen.⁸³ *Legere* ei siis automaattisesti tarkoita lukemista ja *perlegere*-sanakin voi tarkoittaa silmäilyä, vaikka lukemisen merkitys niillä onkin. Ne eivät tarkoita erityisesti ääneti lukemista.

Parker erittelee runouden lukemisen tapahtuneen neljässä eri kontekstissa: 1) *recitatio*-tilaisuuksissa, 2) viihteenä *convivia*-tilaisuuksissa, 3) ammattimaisten *lectorien* lukemana ja 4) yksin lukiessa.⁸⁴ Parker erottelee toisistaan yksityisen ja julkisen sekä äänettömän että ääneen lukemisen. Oli mahdollista lukea yksin ja ääneti, yksin ja ääneen, sekä seurassa ääneti että seurassa ääneen.⁸⁵ Se, mitä luetaan, vaikuttaa tietenkin siihen, miten luetaan, mutta Parkerin erittelemän runouden lukemisen voi tulkita myös koskevan muita tekstilajeja. Aion ottaa näitä konteksteja huomioon myös tekstikohtien analyysissä niiden ollessa oleellisia.

Käyn analyysissä läpi tutkimuskirjallisuudesta löytyvää todistusaineistoa ääneti ja ääneen lukemisesta. Päälähteenäni on Gavrilovin lista artikkelista ”Techniques of Reading in Classical Antiquity”, mutta myös Baloghin, Benediktsonin ja Parkerin antamat esimerkit.

---

⁸¹ Balogh 1927, 88.

⁸² *OLD*, s.v. *lego*, 1, 8a, 8b, 9.

⁸³ *OLD*, s.v. *perlego*, 1, 2.

⁸⁴ Parker 2009, 187.

⁸⁵ Parker 2009, 192.

Tarkastelen myös tutkimuskirjallisuuden esittämiä tulkintoja tekstikohdista niitä vertaillen ja kommentoiden.

Esittelen auktorit kronologisessa järjestyksessä. Suomennokset ovat omiani, ellei toisin mainita.

2.1 Cicero

Marcus Tullius Cicero (106–43 eaa.) oli roomalainen poliitikko ja auktori, joka vaikutti tasavallan loppuajalla. Hänen nykypäivään säilynyt tuotantonsa on laaja – puheita, kirjeitä, retorisia ja filosofisia teoksia sekä runoutta.

Tusculanae disputationes kuuluu Ciceron myöhäisteoksiin ja koostuu viidestä kirjasta. Teos on kokoelma Ciceron huvilalla Tusculumissa käytyjä keskusteluja. Teos on ilmestynyt 45 eaa. Käsittelen teoksesta kohtaa 5.116–117, missä Cicero käy keskustelua kuurojen osallistumisesta yhteiskuntaan. Cicero esittää väitteen, että vaikka kuurot henkilöt saattavat jäädä paitsi sosiaalisen elämän eri aspekteista, ei tämä välttämättä ole suuri menetys. Esimerkiksi Cicero nostaa musiikin, mitä kuurot eivät voi kuulla, mutta toisaalta he eivät myöskään kuule ikäviä ääniä. Hän toteaa, että monet viisaat miehet elivät onnellisesti ennen kuin musiikki keksittiin, ja sitten hän nostaa esille lukemisen:

Et si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, ante quam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes, deinde multo maiorem percipi posse legendis his quam audiendis voluptatem. Tum ut paullo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum; etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

Jos kuurot sattumalta pitävät lauluista, heidän pitää ajatella ensiksikin, että monet viisaat elivät onnellisina ennen kuin ne keksittiin, ja toiseksi että säkeiden lukeminen voi tuottaa paljon suurempaa nautintoa kuin niiden kuuleminen. Kuten äsken johdatimme sokean korvan nautintoihin, samoin voimme johdattaa kuuron silmän nautintoihin. Sillä se, joka osaa puhua itsekseen, ei kaipaa toisten puhetta.⁸⁶

Tässä tekstikohdassa on tärkeää *legendis his quam audiendis*. Lukemisen (*legere*) ja kuulemisen (*audire*) mielihyvä erotetaan selkeästi toisistaan. Myös tekstin konteksti,

---

⁸⁶ Cic. *Tusc.* 5.116–117. Suom. Rissanen.

kuuroista puhuminen, antaa ymmärtää, että lukemisesta on mahdollista nauttia myös ilman, että lukeminen tapahtuu ääneen, esimerkiksi *lectorin* avustuksella. Cicero rinnastaa sokeiden ja kuurojen aistielämykset toisiinsa, *caecos ad aurium voluptatem ja surdos ad oculorum*.

Mikäli sokeat pystyvät nauttimaan kuuntelusta, myös kuurot voivat tukeutua näköaistiinsa, tässä tapauksessa lukiessaan. Tämän voi hyvin nähdä puoltavan ääneti lukemisen tulkintaa.

Seuraava lause sekoittaa pakkaa – *secum loqui* viittaa puhumiseen, mikä ei siis sulje pois ääneen lukemisen mahdollisuutta. Myös Rissasen käännöksessä asia ilmaistaan itsekseen puhumisena, ei lukemisena. *Loqui*-verbiä ei kuitenkaan mielestäni tässä ole välttämätöntä tulkita kirjaimellisesti. Sana ei sulje pois ääneen lukemista, esimerkiksi tekstin ääneen mutisemista, mutta mielestäni Ciceron sanat viittaisivat siihen, että itsenäinen, vain mielessä tapahtuva lukeminen on mahdollista. Näköaisti ja lukeminen tuottavat sisäistä puhetta.

Runoista puhuminen sanalla *cantus* selittyy todennäköisesti sillä, että runojen lukemisesta käytettiin usein verbiä *cantare*, viitaten ääneen lausumiseen ja ikään kuin musikaaliseen performanssiin.⁸⁷ Gavrilovin mukaan tekstiote antaa ymmärtää, että myös pidempiä tekstejä luettiin ääneti,⁸⁸ mutta tulkinta on kyseenalainen. Ehkäpä Gavrilov ajattelee runoutta ”pidempänä” tekstimuotona, mutta runot voivat olla hyvinkin lyhyitä, enkä pidä tätä riittävänä todisteena pidempien tekstien ääneti lukemisesta.

Ciceron tekstiotteesta haasteellisen tekee se, että hän ei erittele, tarkoittaako hän syntymästään asti kuuroja vai kuuroutuneita henkilöitä. Myöhemmin elämässään kuuroutunut ihminen on saattanut oppia lukemaan ääneen ja jatkanut sitä myös kuuroutumisensa jälkeen vähintään mutisemalla. Pidän tekstiotetta silti uskottavana ääneti lukemisen todisteena, sillä ero tekstin näkemisen ja kuulemisen välille on vedetty niin selkeästi.

De finibus (bonorum et malorum) on myös Ciceron myöhempää tuotantoa. Teos käsittelee elämän tarkoitusta, ja Cicero käy läpi Antiokhos Askalonilaisen epikurolaisia, stoalaisia ja platonistisia ajatuksia. Teos on omistettu Marcus Junius Brutukselle. Valitsemassani tekstiotteessa Cicero kuvaa, kuinka oli Tusculumissa ollessaan halunnut konsultoida Luculluksen kirjastoa ja löysi sieltä Caton⁸⁹ lukemasta stoalaisia teoksia.

---

⁸⁷ Cavallo 1999, 73.

⁸⁸ Gavrilov 1997, 69.

⁸⁹ Marcus Porcius Cato (95–46 eaa.) oli roomalainen poliitikko ja Ciceron aikainen. Hänet tunnettiin konservatiivisesta politiikastaan ja hän oli mm. Caesarin äänekäs vastustaja.

Nam in Tusculano cum essem vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in eius villam ut eos ipse ut solebam depromerem. Quo cum venissem, M. Catonem quem ibi esse nescieram vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. Erat enim ut scis in eo aviditas legendi, nec satiari poterat; quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans in ipsa curia soleret legere saepe dum senatus cogeretur, nihil operae rei publicae detrahens; quo magis tum in summo otio maximaque copia quasi helluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur. Quod cum accidisset, ut alter alterum necopinato videremus, surrexit statim.

Nimittäin kun olin Tusculumissa ja halusin hyödyntää eräitä kirjoja nuoren Luculluksen kirjastosta, menin tämän villalle, jotta voisin lainata niitä itse, kuten olin tottunut. Kun saavuin sinne, näin Marcus Caton, jonka en tiennyt olevan siellä, istumassa kirjastossa useiden stoalaisten kirjojen ympäröimänä. Hän oli nimittäin, kuten tiedät, lukemisessaan ahnas, eikä koskaan kyennyt tulemaan kylläiseksi. Koskapa hänellä oli usein tapana rahvaan turhista moitteista piittaamatta lukea senaatin istuntosalissa sillä aikaa kun senaatti oli kokoontumassa, eikä se ollut pois valtion asioiden hoidosta. Sitäkin enemmän, kun hänellä oli täysin vapaata ja valtava määrä lukemista, hän näytti ikään kuin ahmivan kirjoja, jos tätä sanaa voi käyttää niin kunniakkaasta harrastuksesta. Kun tämä tapahtui, kun näimme toinen toisemme äkkiarvaamatta, hän nousi heti.⁹⁰

Tässä kohtauksessa Cicero yllättää Caton lukemasta, eikä erikseen mainitse Caton lukevan ääneen. Hän mainitsee Caton lukevan myös senaatissa, ”eikä se ollut pois valtion asioiden hoidosta” (*nihil operae rei publicae detrahens*). Olisiko tässä todiste Caton ääneti lukemisesta – kenties Luculluksen kirjastossa tai myös senaatin kokoontuessa? On mahdollista, että ääneen lukeminen on niin tavallinen ilmiö, ettei Cicero koe tarpeelliseksi sen erikseen mainitsemista. On huomionarvoista, että Catosta löytyy myös kertomus,⁹¹ jonka mukaan hän ennen itsemurhaansa luki Platonia itsekseen, Parkerin mukaan mahdollisesti ääneti. Parkerin tulkinnan mukaan Cato ei lukenut tekstiä ystävilleen tai palvelijoilleen, vaan itsekseen, ilman *lectoriam*, ja tämä tarkoittaa Parkerin mielestä ääneti lukemista.⁹² *Nihil operae rei publicae detrahens*, se että Caton lukeminen ei vienyt huomiota valtion asioista, voi tulkita siten, että

⁹⁰ Cic. *Fin.* 3.7.

⁹¹ Plut. *Cat. M.* 68, 70.

⁹² Parker 2009, 196.

hän luki myös senaatin ollessa kokoontumassa ääneti tai vähintään mutisten hiljaisesti. Parkerin mukaan kyseessä on esimerkki ääneti lukemisesta seurassa.⁹³ Kuitenkin kohdan voi ymmärtää myös siten, että Cato keskittyi ensin lukemiseen, kenties ääneen, ennen istunnon alkamista ja sitten valtion asioiden hoitamiseen istunnon alettua.

Lukeminen ääneti senaatin istunnossa ei olisi täysin tavatonta, ja toinen Plutarkhokselta löytyvä ote koskee Caesaria. Elämäkertojen kirjoittaja Plutarkhos (n. 50–120 jaa.) on jo aiemmin osoittanut Caesarin kyynteen lukemaan ääneti,⁹⁴ ja tämä ote sijoittuu Caton tapaan senaattiin. Senaatti oli koolla Catilinan salaliiton vuoksi ja Caesar sai kirjeen, jonka luki ääneti (σωπιῆ)⁹⁵. Cato syytti tätä vihollisen kanssa kommunikoinnista, mutta kun Caesar antoi kirjeen Caton luettavaksi, se olikin rakkauskirje Caesarille Caton sisarpuolelta Servilialta. Knox huomauttaa, että Plutarkhoskaan ei juuri tee numeroa Caesarin hiljaisesta lukemisesta, tai että kirjeen ääneti lukeminen olisi itsessään ollut epäilyttävää, olihan Caesaria jo epäilty salaliitosta.⁹⁶ Ei siis ole mahdotonta, että yläluokkaan kuuluvat senaattorit olisivat kyynteen lukemaan ääneti, tai ainakin siihen on viittauksia myös muussa kirjallisuudessa. Plutarkhos nostaa saman tilanteen esille myös Cato nuorempaa käsittelevässä elämäkerrassa,⁹⁷ missä kirjeen ääneti lukemista ei mainita. Tarinan ymmärtämiseen ei vaadita erillistä mainintaa siitä, että Caesar luki viestin ääneti.⁹⁸ Caesarin on toisaalta myös ajateltu olevan poikkeuksellinen lukija, kenties nimenomaan ääneti lukemisensa vuoksi.

Ciceron ja Plutarkhoksen tekstiotteiden pohjalta on mahdollista olettaa, että Ciceron aikaan ainakin yläluokkaan kuuluvilla miehillä oli kenties kyky lukea ääneti ja esimerkiksi senaatissa ääneti lukeminen ei varsinaisesti ollut mikään ihmetyksen aihe. *Ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans* jättää tämän kuitenkin hieman epäselväksi – olisiko rahvas siis moittinut Caton ääneen lukemista vai lukuharrastusta yleisesti? Vertailukohdaksi nousee mieleen nykyajan videoiden kovaan ääneen katsominen julkisilla paikoilla. Joka tapauksessa *lectorin* läsnäolon voi sulkea pois kummastakin tapauksesta, sekä kirjastossa että senaatissa lukemisesta. Tässä kohtaa on toki otettava huomioon Howleyn ajatus siitä, että roomalaiset auktorit usein häivyttivät nämä *lectorit* teksteistään, mutta mikäli Framptonin kuvaus

---

⁹³ Parker 2009, 198.

⁹⁴ Plut. *Caes.* 11. Tässä otteessa Caesar on sotaretkellä eikä senaatissa.

⁹⁵ Plut. *Brut.* 5.

⁹⁶ Knox 1968, 431.

⁹⁷ Plut. *Cat. Min.* 24.

⁹⁸ Knox 1968, 431.

kirjastojen ahtaudesta pitää paikkaansa,⁹⁹ kirjastoon olisi tuskin edes fyysisesti mahtunut useampaa henkilöä kerralla kuin Cicero ja Cato.

Ciceron tekstiotteet eivät ole täysin yksiselitteisiä ääneti lukemisen todisteita. Mikäli kuuro lukija on kuuroutunut vasta myöhemmin elämässään, on hänen yhä mahdollista lukea ääneen, vaikka hän ei kuulisikaan omaa puhettaan. Tekstiote sulkee kuitenkin pois *lectorin* läsnäolon. Caton lukemista kuvaavat osiot ovat yhtä lailla monitulkintaisia. Kirjastossa Cato toki vaikuttaa lukevan itsenäisesti ilman *lectoria*, mutta se ei ole vielä riittävä todiste ääneti lukemiselle. Potentiaalisempi todiste ääneti lukemisesta on Ciceron kuvaus Catosta senaatissa, siis ääneti seurassa lukeminen, mutta tässäkin on mahdollista, että Cato luki hiljaisella äänellä tai mutisten. Jälkimmäisessä tekstiotteessa Cicero ei ole kokenut tarpeelliseksi eritellä, lukiko Cato ääneen vai ääneti kummassakaan yhteydessä. Gavrilov pitää Ciceron tekstiotteita todisteina ääneti lukemisesta, mutta kallistun tässä varovaisemman tulkinnan puoleen.

2.2 Horatius

Quintus Horatius Flaccus (65–8 eaa.) oli roomalainen runoilija. Hän oli vapautetun orjan poika ja sai hyvän koulutuksen Roomassa. Hän julkaisi ensimmäiset runonsa 30-luvulla eaa. ja niiden tuoma menestys nosti hänet köyhyydestä, ja hän pääsi Maecenaan¹⁰⁰ piiriin.

Saturae, kirjoitettu noin vuosina 41–30 eaa., koostuu kahdesta kirjasta satiirirunoja. Teoksen toisen kirjan viidennessä runossa Odysseus jututtaa ennustaja Teiresiasta Manalassa. Hän tiedustelee, kuinka saada raha-asiansa kuntoon ja Teiresias ehdottaa suuren perinnön hankkimista. Odysseuksen olisi päästävä lähelle miestä, joka huolehtii sairaalloisesta pojasta, ja juonittava tiensä tämän uskotuksi niin, että saisi paikan toisena perijänä. Kun tuo mies sitten kuolee, on Odysseuksen kieltäydyttävä lukemasta testamenttia, mutta salaisesti kuitenkin vilkaistava dokumenttia.

“Qui testamentum tradet tibi cumque legendum,
 abnuere et tabulas a te removeere memento,
 sic tamen, ut limis rapias, quid prima secundo
 cera velit versu; solus multisne coheres,
 veloci percurre oculo. plerumque recoctus

⁹⁹ Frampton 2016, 139.

¹⁰⁰ Gaius Cilnius Maecenas (n. 70 eaa. – 8 eaa.) oli Augustuksen ystävä ja myöhemmin hänen neuvonantajansa erityisesti diplomaatti- ja kulttuuriasioissa. Suuren omaisuutensa turvin hän toimi useiden runoilijoiden suojelijana ja perusti oman runoilijapiirinsä, jossa vaikuttivat mm. Horatius, Propertius ja Vergilius.

scriba ex quinqueviro corvum deludet hiantem,
captatorque dabit risus Nasica Corano.”

Jos joku antaa sinulle testamenttinsa luettavaksi, muista kieltäytyä siitä ja torjua asiakirja, mutta niin, että syrjäsilmillä ehdit nopeasti vilkaista, mitä ensimmäisessä vahataulussa lukee toisella rivillä, toisin sanoen oletko yksin perillisenä vai yhdessä monien muiden kanssa. Joskus näet monessa sopassa keitetty sihteeri, joka on noussut virkaansa poliisivirkailijan tehtävästä, vie saaliin suu ammollaan odottavalta korpilta, ja omaisuutta tavoitteleva Nasica joutuu Coranuksen pilkan kohteeksi.¹⁰¹

Teiresias kehottaa Odysseusta lukemaan tekstin nopeasti silmillään vilkaisten: *veloci percurrere oculo*. Gavrilov nostaa tämän kohdan todisteeksi ääneti lukemisesta – Gavrilovin mukaan tekstin voi lukea olevan ”unambiguously silent”.¹⁰² *Percurrere*-verbi itsessään voi tarkoittaa jonkin silmäilyä tai nopeasti vilkaisua, liittyen nimenomaan katsomiseen eikä millään tavalla äänen tuottamiseen. OLD antaa yhdeksi määritelmäksi ”to run over (with the eyes), skim over” ja yksi esimerkeistä on tämä Horatiuksen tekstiote. Odysseuksen on vilkaistava teksti nopeasti ääneti, jotta syntyy kuva siitä, ettei hän halua edes lukea testamenttia kunnioituksesta testamentin tekijää kohtaan, jotta ei jäisi kiinni perinnön tavoittelusta. Sanayhdistelmää *percurrere oculo* en ole löytänyt ennen Horatiusta Library of Latin Texts -tietokannasta, ja yhdistelmä on yksi harvoja viittauksia nimenomaan lukemiseen – myöhemmät esimerkit ovat kuvauksia Jumalan näkemisestä. Liviukselta löytyy kohta (*paginas in annalibus magistratumque fastis percurrere licet* --. Liv. 9.18.12), joka vaikuttaa samankaltaiselta, joskin siitä puuttuu ratkaiseva (*veloci*) *oculo* sekä tekstin salaamisen konteksti.

Tämän todisteen valossa on vaikea ymmärtää Saengerin väitettä, ettei yksikään klassisen kauden auktori kuvailisi nopeaa, äänetöntä lukemista.¹⁰³ Saengerin mukaan jää epäselväksi, lukeeko Odysseus todella ääneti vai mutisemalla.¹⁰⁴ Näen Saengerin tulkinnan tekstikohdan epävarmuudesta vääränä. En usko, että Horatius olisi käyttänyt sanayhdistelmää *veloci percurrere oculo* mikäli kyseessä olisi mutisemalla lukemista. Myös konteksti antaa ymmärtää, että Odysseus lukee tekstiä ääneti.

Seuraavan tekstiotteen kontekstia on hieman hankala ymmärtää. Horatius vaikuttaa viittaavan johonkin tiettyyn tapaukseen, joka on jäänyt historian hämäriin. Joka tapauksessa Teiresias

¹⁰¹ Hor. *Sat.* 2.5.51–57. Suom. Castrén.

¹⁰² Gavrilov 1997, 70.

¹⁰³ Saenger 1997, 9.

¹⁰⁴ Saenger 1997, 299.

kertoo perinnöntavoittelija Nasican saaneen testamentin käsiinsä vävyltään Coranukselta, ja lukee sen ääneti:

...tabulas socero dabit atque
 ut legat orabit; multum Nasica negatas
 accipiet tandem et tacitus leget, invenitque
 nil sibi legatum praeter plorare suisque

Hän antaa vahataulut apelleen ja pyytää häntä lukemaan niiden sisällön. Tarmokkaasti kiellehtyään Nasica kuitenkin ottaa ne ja lukee ne hiljaa ja huomaa, ettei hänelle ja hänen jälkeläisilleen ole määrätty mitään muuta kuin lupa itkeä.¹⁰⁵

Tämä tekstikohta on kenties ”tavallisin” ääneti lukemista koskeva osuus – yllä mainitsemissani esimerkeissä on aiemmin ollut kyse jostain poikkeustilanteesta, kuten Cicerolla kuuroudesta ja Odysseuksen kohdalla juonittelusta. Nasica lukee testamentin hiljaisuudessa omista syistään – kenties tekstin ääneen lukemisella olisi jokin sen todelliseksi saattamisen merkitys¹⁰⁶ tai hän koittaa tällä vältellä häpeää. Freudenburgin mukaan Nasica tahtoo esittää kainoa lukiessaan tekstin ääneti, tahtoen osoittaa, että ei ole kiinnostunut Coranuksen rahoista.¹⁰⁷ Kyseessä ei voi olla *tacitus*-sanaan joskus liitetty viittaus yksin lukemiseen, onhan Nasica muiden ihmisten seurassa. *Tacitus leget* on todiste ääneti lukemisesta, minkä jälkeinen *plorare*, ääneen vaikerrus tai itku, toimii kontrastina lukemisen hiljaisuudelle.

Balogh nostaa nämä tekstiotteet esimerkkeinä siitä, kuinka ääneti lukemisen tavattomuus tulee esiin nimenomaan tekstiotteissa, joissa se mainitaan. Baloghin mukaan tiedämme antiikin ihmisten lukeneen ääneen nimenomaan siksi, että ääneti lukeminen mainitaan poikkeuksena.¹⁰⁸ Balogh pyrkii selittämään toista tekstiotetta (66–69) ensimmäisellä (51–55).¹⁰⁹ Antiikin yleisö olisi ollut niin tottumaton ääneti lukemiseen, että Horatiuksen on alustettava Nasican ääneti lukeminen Odysseuksen ääneti lukemisella. Knoxin mukaan kyse on kahdesta eri tilanteesta. Knox huomauttaa, että kun lukemisen on Odysseuksen tapauksessa oltava hiljaista, siihen viitataan epäsuorasti (*percurrere oculo*), eikä siihen vedetä erityistä huomiota. Knoxin mukaan runon yleisölle ei siis ole millään tavalla epätavallista, että

¹⁰⁵ Hor. *Sat.* 2.5.66–69. Suom. Castrén.

¹⁰⁶ Tästä tulkinnasta lisää alaluvussa 2.4.

¹⁰⁷ Freudenburg 2021, 218.

¹⁰⁸ Balogh 1927, 88.

¹⁰⁹ Balogh 1927, 91.

Odysseus kykenisi lukemaan tekstin ääneti.¹¹⁰ Knox on oikeassa siinä, että ensimmäisessä otteessa hiljaa lukeminen ei ole otteen keskipiste, vaan Teiresias painottaa ennemminkin lukemisen tavan viekkautta. Sen voisi siten nähdä olevan lukijalle tuttu, ei millään tavalla erikoinen tapahtuma muuten kuin epärehellisyytensä osalta.

Gavrilov on listassaan nostanut Horatiukselta myös kaksi otetta todisteeksi siitä, että antiikin ihmiset olisivat aina lukeneet ääneen. Ensimmäisessä otteessa Horatius puhuu siitä, kuinka on tuonut Akontioksen runot latinankielisen yleisön tietouteen.

hunc ego, non alio dictum prius ore, Latinus
volgavi fidicen. iuvat immemorata ferentem
ingenuis oculisque legi manibusque teneri.

Tämän, jota millään muulla suulla ei ole aiemmin lausuttu, minä Latiumin laulurunoilija olen tehnyt tunnetuksi. Minua ilahduttaa, että olen mainitsemattomia esiin tuova, ja jota lukevat silmillään ja pitelevät käsissään jalosyntyiset.¹¹¹

Gavrilov väittää, että kyseessä on ilmiö, jossa joku kykenee lukemaan kirjaa sitä etukäteen valmistelematta. Gavrilov nostaa vertailukohdaksi esiin fraasin *ab oculo legere*. Gavrilovin mukaan fraasi ei välttämättä tarkoita ääneti lukemista, vaikka se voisi siltä ensi näkemältä vaikuttaa. Gavrilov vaikuttaa viittaavan Petroniuksen *Satyricon*-teokseen (75.4), mistä kyseinen kohta löytyy. Tässä kohtauksessa kuvataan orjaa, joka kykeni lukemaan yleisölle kirjaa ilman, että on harjoitellut tekstiä etukäteen. Mukana on myös implikaatio siitä, että tilanteessa olisi muita kuulijoita.¹¹² Mutta miksi Horatiuksen kohta olisi todiste siitä, että kyseessä on yleisölle ääneen lukeminen? Entä miten se todistaa ääneen lukemisen tavallisuutta? *Oculisque legi* on sinänsä itsestään selvä, sillä totta kai ihmiset lukevat näköaistinsa avulla. En näe, että kyseessä olisi todiste kumpaankaan suuntaan, ääneen tai ääneti lukemiseen, edes silloin jos vertailukohdaksi ottaa Petroniuksen tekstikohdan. Runon tulkinta ei ole kirjaimellista ja kyseessä on enemmänkin korkealentoinen kuvaus Horatiuksen tekstien yleisestä levikistä ja lukemisesta, ei niinkään lukemisen tavasta tai tilanteesta.

Horatiuksen seuraava tekstiote on monitulkintainen. Horatius puhuttelee Maecenasta ja puhuu siitä, miten viettää leppoisaa elämää vailla sellaisia huolia, joita kohtaisi hyväsyntyisen miehen elämässä, Horatius kun oli vapautetun orjan poika. Mikäli hän olisi hyväsyntyisempi

¹¹⁰ Knox 1968, 430.

¹¹¹ Hor. *Epist.* 1.19.32–34

¹¹² Gavrilov 1997, 73.

ja korkeammassa asemassa, olisi hänellä monenlaisia huolia ja paljon enemmän tehtävää kuin nyt. Horatius voi kulkea yksin, mikäli niin tahtoo (*quacumque libido est, incedo solus*)¹¹³ ja elää leppoisan päivärytmin mukaan, missä hänellä ei ole vastaavanlaisia vastuita kuin Maecenaalla:

ad quartam iaceo, post hanc vagor; aut ego, lecto
aut scripto quod me tacitum iuuet, unguor olivo.

Nousen vuoteesta vasta neljännellä tunnilla; sitten lähdän kävelylle tai luettuani tai kirjoiteltuani ääneti mitä huvittaa voitelen itseni oliiviöljyllä --.¹¹⁴

Baloghin mielestä kyseessä on ääneti lukemisen esimerkki, joskaan hän ei avaa tulkintaansa tämän enempää.¹¹⁵ Baloghin mukaan tässä korostetaan ääneti lukemisen epätavallisuutta. Myös Knox tulkitsee tekstin ääneti lukemiseksi,¹¹⁶ mutta on eri mieltä Baloghin tulkinnan kanssa siitä, että se kuvaisi ääneti lukemisen epätavanomaisuutta. Gavrilovin mukaan *tacitum* tässä ei merkitse ääneti lukemista, vaan kyseessä on hiljaisen elämän ja lukemisen harrastamisen ylistys, kontrastina meluisalle arkielämälle kaupungissa.¹¹⁷ Castrén taas on tulkinnut käännöksessään kyseessä olevan ääneti tapahtuvaa toimintaa. *Tacitum* viittaa tässä appositiona sanaan *me*, eli kyse on Horatiuksen hiljaisesta olotilasta. Runon kontekstin perusteella on mahdollista väittää, että kyse todella on Gavrilovin tulkinnasta ja kyseessä on jonkinlainen metafora hiljaiselle elämällä eikä niinkään kuvaus äänettömästä lukemisesta. En kuitenkaan sulkisi pois ääneti lukemisen mahdollisuutta, johtuen *tacitum*-appositiosta. Tekstiotteen merkitys jää epäselväksi.

2.3 Tibullus

Tibullus oli Augustuksen aikana elänyt elegikko. Hänen tarkkaa syntymä- ja kuolinaikaansa ei tiedetä, mutta hän on todennäköisesti syntynyt vuosien 55 ja 50 eaa. välillä ja kuollut vuoden 19 eaa. jälkeen. Häneltä on säilynyt yksi kokoelma runoja, joka koostuu kolmesta kirjasta ja kulkee nimellä *Corpus Tibullianum*. Ainoastaan kaksi ensimmäistä kirjaa ovat

---

¹¹³ Hor. *Sat.* 1.6.112.

¹¹⁴ Hor. *Sat.* 1.6.122–123. Suom. Castrén.

¹¹⁵ Balogh 1927, 90.

¹¹⁶ Knox 1969, 423.

¹¹⁷ Gavrilov 1997, 72.

Tibulluksen runoja, kolmas kirja sisältää muiden Messallan¹¹⁸ piiriin kuuluneiden runoilijoiden, kuten Sulpician, runoja.

Ensimmäinen kirja on keskittyy Tibulluksen rakkaudesta Delia-nimistä naista ja Marathus-nimistä poikaa kohtaan. Valitsemani tekstiotteet koskevat Deliaa. Delia on tiettävästi ollut oikea historiallinen henkilö, ehkä nainen nimeltä Plania.¹¹⁹ Delian henkilöllisyyttä tai sosiaalista statusta ei tiedetä, tai ainakaan jälkimmäistä ei ole erikseen mainittu.¹²⁰ Miller käyttää hänestä termiä *meretrix*,¹²¹ joka tarkoittaa prostituoitua. Delia on ”lukittuna” oven taakse jonkun miehen (*vir*) toimesta, joka saattaa olla Delian aviomies tai joku muu mies, kenen kanssa hänellä on pitkä suhde.¹²²

Ensimmäisessä runossa runoilija kosiskelee Deliaa suljetun oven läpi ja anelee tätä tulemaan ovelle ja päästämään hänet vaivihkaa sisään. Kohdassa puhutaan rakastavaisten tavoista kommunikoida huomaamattomasti keskenään.

illa docet furtim molli derepere lecto,
 illa pedem nullo ponere posse sono
 illa viro coram nutus conferre loquaces
 blandaque conpositis abdere verba notis.

Hän näyttää, miten hiipiä alas salavihkaa pehmeästä sängystä, miten voi laskea jalan ilman ääntä, miten vaihtaa miehen läsnä ollessa paljonpuhuvia nyökkäyksiä ja kätkeä viettelevät sanat sovituin merkein.¹²³

Tekstiotteessa kuvataan pitkälti rakastavaisten välillä tapahtuvaa elekieltä, mutta on myös mahdollista, että *notis* voisi tulkita kirjaimiksi. Tässä otteessa en näe tätä todennäköisenä, vaikka *verba* onkin yhteydessä *notis*-sanaan. Ehkäpä kyseessä olisi ennemminkin jonkinlainen symboli kuin varsinainen sana tai teksti. Runo ei kuitenkaan aseta sanojen ennakkoehdoksi niiden puhumista, vaan kommunikaatio on mahdollista myös merkkien

---

¹¹⁸ Marcus Valerius Messalla Corvinus (64 eaa. – 8 jaa.) oli roomalainen puhuja ja valtiomies ja toimi monien runoilijoiden suojelijana. Hänen runoilijapiirissään toimivat mm. Tibullus, Lygdamus, Sulpicia ja nuori Ovidius. Hän kirjoitti myös itse, mutta oli tunnettu pääasiassa puhujana.

¹¹⁹ Bartels 2006.

¹²⁰ Miller 2012, 98.

¹²¹ Miller (2019, 99) toteaa, että itseään kunnioittava roomalainen *matrona* olisi tuskin antanut runoilijan vikistä ovellaan, ja näin Delia nimenomaan tekee. Lisäksi hän näyttää vastaanottavan lahjoja muilta miehiltä, mikä voi myös viitata prostituoitun asemaan.

¹²² Miller 2012, 98–99.

¹²³ Tib. 1.2.19–22.

välityksellä. Tämä ei tarkoita suoraan ääneti lukemista, tai edes tekstin läsnäoloa, mutta poistaa välittömän yhteyden sanojen käytön ja puhumisen välillä.

Kun tarkastelee Tibulluksen runoa 1.6, nousee tekstin lukeminen ääneti mahdollisuudeksi. Kyseessä on viimeinen Deliaa käsittelevä runo. Otteessa Tibullus puhuttelee Delian puolisoa (*coniunx*) ja varoittaa tätä, että hänen olisi pidettävä naista silmällä.

at tu, fallacis coniunx incaute puellae,
me quoque servato, peccet ut illa nihil,
neu iuvenes celebret multo sermone caveto
neve cubet laxo pectus aperta sinu
neu te decipiat nutu, digitoque liquorem
ne trahat et mensae ducat in orbe notas.

Ja sinä, petollisen tytön varomaton puoliso, pidä silmällä minuakin, ettei hän hairahtuisi. Pidä huolta ettei hän viettä aikaa ja seurustele nuorten miesten kanssa liikaa, eikä makaa rinta paljaana väljässä laskoksessa, ettei hän petä sinua nyökkäyksin ja ettei hän kasta sormiaan viiniin ja piirrä pöydän pintaan merkkejä.¹²⁴

Delia kastaa sormensa viiniin ja piirtää pöydän pintaan *notae*. Jää jälleen epäselväksi, onko kyseessä kirjaimia vai jonkinlaisia symboleita, mutta tätä tekoa pidetään joka tapauksessa epäsovivana Delian aviomiehen (*coniunx*) läsnä ollessa, ja yhdistetään flirttailevaan elekieleen. Tulkinnassa ääneti lukemisesta on tekstiotteessa kuitenkin yksi huomattava epäkohta – mitä *notae* tarkoittaa tässä kontekstissa? Tuntuu epätodennäköiseltä, että pöytään olisi voitu kirjoittaa pitkiä tekstejä, ja *notae* on myös luonnollisinta tulkita vain jonkinlaisena symbolina.

Tibulluksen runot jäävät epäselviksi, mutta mikäli niitä lukee Ovidiuksen tekstikohtien valossa, on ääneti lukeminen mahdollinen tulkinta.¹²⁵

2.4 Ovidius

Publius Ovidius Naso (43 eaa. – 17 jaa.) oli yksi antiikin Rooman tunnetuimpia runoilijoita. Hän tuli kuuluisaksi eroottisten elegioidensa vuoksi. Keisari Augustus karkotti hänet vuonna 8 jaa. On jäänyt epäselväksi, mikä varsinainen syy karkotukselle oli, mutta syyksi annettiin

¹²⁴ Tib. 1.6.19–20.

¹²⁵ Benediktson 2006, 44.

Ars Amatoria -teos ja jokin *error*, todennäköisesti keisariperheeseen liittyvä skandaali.¹²⁶ Ovidius kirjoitti runoja myös maanpaossaan. Hän kuoli Tomissa vuonna 17 jaa.

Amores koostuu rakkauselegioista, joiden kohteena on nuori nainen Corinna. Corinna, toisin kuin esimerkiksi Tibulluksen Delia, on selkeästi runoelmaa varten keksitty henkilö, minkä Ovidius itsekin myöntää.¹²⁷

Seuraavassa tekstiotteessa runoilija osallistuu illanviettoon Corinnan ja tämän aviomiehen kanssa. Rakastavaiset kommunikoivat keskenään sanattomasti, jotta eivät jää kiinni flirttailusta aviomiehen läsnä ollessa.

verba superciliis sine voce loquentia dicam;

verba leges digitis, verba notata mero.

Kulmillani puhun ääneti puhuvia sanoja. Luet sormistani sanoja, viinillä piirrettyjä sanoja.¹²⁸

Runoilija sanoo puhuvansa kulmakarvoillaan *sine voce*, ilman ääntä, ja seuraavaksi piirtää sanoja pöytään viinillä. Corinna on kykeneväinen lukemaan (*leges*) näitä sormin kirjoitettuja sanoja (*verba*). *Sine voce* viittaa kenties kulmilla viestimiseen, mutta myös antaa ymmärtää sekä runoilijan että naisen kommunikoivan ääneti myös sanojen kautta.¹²⁹

Runoilija puhuu ilman ääntä ja Corinna nimenomaan lukee tätä äänetöntä puhetta. Puhumisen vastaanottamiskeino on ensisijaisesti lukeminen – ei kuuleminen. Koko kuvaus on tietenkin lähtökohtaisesti metaforinen eikä puhumisen äänettömyyden pitäisi olla ongelma, joten eikö runoilija tuolloin voisi puhua hyvin kuulemisesta? Avaimena ovat siis merkit eli ilmeet ja eleet – kommunikointi on visuaalista, kuten tekstin lukeminen. Tämän vuoksi lukeminen sopii tähän paremmin kuin kuuleminen. Runon kohtaa voisi myös verrata kirjeen sanelemiseen, minkä kirjeen vastaanottaja lukee eikä kuule sanoja, vaikka ”kirjoittaja” olisikin nämä sanat puhunut.

Benediktson väittää, että tämä tekisi Ovidiuksen Corinnasta antiikin ensimmäisen todistusaineiston ääneti lukemisesta – monta sataa vuotta ennen Augustinuksen

---

¹²⁶ Kenney 2006.

¹²⁷ Kenney 2006.

¹²⁸ *Ov. Am.* 1.4.19–20.

¹²⁹ Benediktson 2006, 43.

Ambrosiusta.¹³⁰ Benediktson lisää, että kyse on tietenkin Ovidiuksen mielikuvituksesta,¹³¹ mutta on vaikea uskoa, etteikö Ovidius olisi siis aiemmin törmännyt ääneti lukemiseen, ottaen huomioon että mahdollisesti myös Tibullus käyttää tätä runoudessaan hyväkseen. Ainakin viinillä kirjoittamisen ja sen kautta äänettömän kommunikaation topos on sama.

Samanlainen viinillä kirjoittamisen topos toistuu seuraavassa tekstiotteessa. *Ars Amatorian* ensimmäinen kirja on tarkoitettu eräänlaiseksi oppaaksi miehille, miten vietellä nainen. Seuraavassa tekstiotteessa hän neuvoo, kuinka toimia naisen kanssa oletettavasti jonkinlaisessa *symposionissa*, jossa juodaan ja syödään yhdessä. Huomattavaa tässä kohdassa on se, että se tapahtuu naisen aviomiehen läsnä ollessa, kuten myös Tibulluksen runossa.

Hic tibi multa licet sermone latentia tecto

Dicere, quae dici sentiat illa sibi:

Blanditiasque leves tenui perscribere vino,

Ut dominam in mensa se legat illa tuam:

Atque oculos oculis spectare fatentibus ignem:

Saepe tacens vocem verbaque vultus habet.

Tässä sinulla on mahdollisuus puhua monia piilotettuja sanoja verhotulla kielellä, jotka hän voi tulkita sanotun itselleen, ja kirjoittaa keveitä mairittelevia sanoja ohuella viinillä, jotta hän voisi pöydästä lukea olevansa valtiattaresi. Katso hänen silmiinsä intohimon tunnustavin silmin. Usein hiljaisella katseella on ääni ja sanat.¹³²

Tässä tekstiotteessa piirretään Tibulluksen (1.6.19–20) tapaan viinillä pöytään, jotta rakastavaiset voivat kommunikoida salaa naisen aviomiehen läsnä ollessa. Mutta mitä luetaan? *Perscribere* itsessään tarkoittaa kyllä kirjainten kirjoittamista.¹³³ *Perscribere*-verbin läsnäolo viittaisi sanojen ennemmin kuin yksittäisten symbolien kirjoittamiseen. Benediktson myös väittää, että otteen alku *hic tibi multa licet sermone latentia tecto dicere* viittaisi siihen, että seuraavaksi tapahtuva on nimenomaan ääneti lukemista, kyse on kätkeyistä sanoista, jotka viittaavat viinillä kirjoitettuihin sanoihin (*perscribere*). Pöytään kirjoitettu teksti on tosin tuskin ollut kovin pitkä, joten sen lukemista ääneti ei ehkä tarvitse pitää mitenkään ihmeellisenä asiana. Pidän tätä ääneti lukemisen todisteena, enkä usko, että Ovidius korostaisi

¹³⁰ Benediktson 2006, 44.

¹³¹ Benediktson 2006, 44.

¹³² Ov. *Ars.* 1.569–572.

¹³³ *OLD s.v. perscribo.* *OLD* nostaa *perscribo*-verbin kohdalla juuri tämän tekstikohdan esimerkiksi kirjainten kirjoittamisesta.

tässä kohtaa ääneti lukemisen epätavallisuutta. Keskipisteenä on rakastavaisten välinen äänetön kommunikaatio ja pöytään kirjoittaminen on yksi äänettömän kommunikaation tapa.

Heroides-teoksesta valitsemassani otteessa ääneti lukeminen saa kaikkein vakuuttavimman todisteen. Teoksessa mytologiasta tutut sankarittaret lähettävät kirjeitä rakastetuilleen. Runon 21 päähenkilö Kydippe kirjoittaa Akontiokselle. Kallimakhoksen *Aitia*-runossa Kydippe lukee ääneen omenasta sanat, joiden mukaan hän menisi naimisiin Akontioksen kanssa, vannon Artemiin kautta. Kun hän vannoo tämän valan ääneen, tulee lausuma toteen. Ovidius viittaakin tähän tapahtumaan, aloittaen kirjeen seuraavasti:

Pertimui, scriptumque tuum sine murmure legi,
iuraret ne quos inscia lingua deos.

et, puto, captasses iterum, nisi, ut ipse fateris,
promissam scires me satis esse semel.

Pelästyin kovin, ja luin kirjoitustasi mutisematta, jottei kieleni tietämättään vannaisi valaa jollekin jumalalle. Ja uskon, että koettaisit sitä toistamiseen, ellet, kuten itse tunnustat, tietäisi yhden kerran vannomani valan olleen riittävä.¹³⁴

Kydippe ei lue tekstiä ääneen, jotta ei toistamiseen vannaisi valaa, joka asettaa hänet hankalaan asemaan. Kallimakhoksen *Aitia*-runossa on olennaista, että Kydippe lukee tekstin ääneen,¹³⁵ minkä Ovidius on kääntänyt runossa päälaelleen – Kydippe nimenomaan lukee Akontioksen viestin ääneti. Tekstiote on mielestäni kiistattomasti ääneti lukemista puolustava sekä kontekstin että Ovidiuksen käyttämän *sine murmure* -fraasin vuoksi. Tämä ei siis voi viitata edes mutisemalla lukemiseen. Kydippen on välttämättä luettava teksti ääneti. Kuten mainittua jo yllä Horatiuksen Nasican tapauksessa, kenties ääneen lukemisella on jokin todeksi tekevä merkitys, mitä Kydippe yrittää välttää toistamiseen. Ääneti lukeminen on hänen ainoa keinonsa välttää joutua uudelleen Akontioksen huijaamaksi.¹³⁶ Myöhemmin runossa (21.143–148) Kydippe toteaa ääneen lausutun valansa olevan pitävä ja kehottaa Akontiosta vaihtamaan omenan kirjeisiin, ja mikäli tämä petos onnistuu muiden neitojen kohdalla, olisi hänen mahdollista huijata rikkailta näiden rahat ja kuninkailta kuningaskunnat tämän ääneen lausutun valan perusteella. Näin voisi olettaa, että kirjeet luettiin yleensä ääneen, mutta kyseessä voi olla myös Ovidiuksen käyttämä retorinen keino. Vaikka Ovidius

¹³⁴ Ov. *Her.* 21.1–4.

¹³⁵ Gavrilov 1997, 72.

¹³⁶ Rosenmeyer 2001, 125.

painottaakin aiemmassa otteessa ääneti lukemista, en usko sen johtuvan siitä, että lukemisen tapa olisi tuntematon antiikin yleisölle. Enemmänkin kyseessä on Ovidiuksen tehokeino, jolla hän muuttaa yleisölle tutun Kydippen ääneen lukemisen ja sen myötä valan vannomisen äänettömään lukemiseen.

Seuraavaksi käsittelemme Ovidiuksen *Metamorphoses*-teoksen tekstiotetta. Kontekstina on Bybliksen myytti. Byblis, joka oli joenjumala Maiandroksen lapsenlapsi, rakastui kaksoisveljeensä Kaunokseen. Otteessa Byblis lähettää veljelleen viestin, missä tunnustaa rakkautensa. Kaunos kauhistuu siskonsa tunteita ja raivostuu.

deque suis unum famulis pudibunda vocavit,
 et pavidum blandita “fer has, fidissime, nostro”
 dixit, et adiecit longo post tempore “fratri.”
 cum daret, elapsae manibus cecidere tabellae.
 omine turbata est, misit tamen. apta minister
 tempora nactus adit traditque latentia verba.
 attonitus subita iuvenis Maeandrius ira
 proicit acceptas lecta sibi parte tabellas,
 vixque manus retinens trepidantis ab ore ministri,
 “dum licet, o vetitae scelerate libidinis auctor,
 effuge! “ait” qui, si nostrum tua fata pudorem
 non traherent secum, poenas mihi morte dedisses.”
 ille fugit pavidus, dominaeque ferocia Cauni
 dicta refert.

Kainona kutsui hän nyt luokseen palvelijansa,
 pyyteli hellytellen tätä arkaa ”Vie tämä, kiltti”
 ensin ja jatkoi, kun oli miettinyt ”veljelle!”. Kun hän
 antoi taulua, hän tipahdutti sen maahan ja säikkyi
 ennettä, mutta hän sen pani matkaan silti, ja viejä,
 löydettyään sopivan ajan, toimitti kätkeyn viestin.
 Kaunos pöyristyi heti kirjettä, paiskasi taulun
 raivoten pois, kun vain lukenut oli hiukkasen, melkein
 tarttui tuojaakin pelokasta jo kiinni ja huusi:

”Senkin kielletyn tuon himon auttaja, vielä kun ehdit,
häivy jo siitä! Jos ei häpeää sinun surmasi mulle
toisi, jo kuolemallas olisit heti maksanut työsi!”
Ankarat Kaunoksen sanat nuo sanansaattaja arka
vei emännälleen.¹³⁷

Proicit acceptas lecta sibi parte tabellas viittaa tässä mielestäni ääneti lukemiseen, vaikka tulkinta ei olekaan aivan täysin aukoton. On mahdollista olettaa, että Byblikseen salaisuus on niin häpeällinen, että Kaunos ei suostu lukemaan viestiä ääneen palvelijan läsnä ollessa. Gavrilovin mukaan kyse on ääneti lukemisesta, nimenomaan *lecta sibi parte* vuoksi, erityisesti pronominin *sibi* vuoksi. Vaikka *sibi*, siis itselleen lukeminen, ei olekaan yksioikoisesti ääneti lukemista, tekstin kontekstista voi mielestäni päätellä sen olevan kyseessä. Tällainen epäsuora ilmaisu osoittaisi myös sen, että lyhyen tekstin, kuten kirjeen, lukeminen ääneti ei ole ollut antiikin yleisölle tuntematonta, eikä sitä ole tarvinnut selittää auki.

Miksi Ovidiuksen ja Tibulluksen tekstit ovat jääneet vaille aiempaa huomiota? Onko kenties mahdollista, että aiemmat tutkijat eivät vain ole ajatelleet, että kyseiset tilanteet vaatisivat tällaista ääneti kommunikointia ja siten ääneti lukemista?¹³⁸ Tekstit ovat kuitenkin hyvin monitulkintaisia *Heroides*-otetta lukuun ottamatta ja on siis myös mahdollista, että ne ovat jääneet juuri tämän vuoksi vähemmälle huomiolle. Erityisesti Tibulluksen runojen tekstidisteet ovat hataralla pohjalla ja toimivat todisteina lähinnä silloin, jos niitä lukee Ovidiuksen kontekstissa. Tällöinkin pöytään kirjoittamisen topos on lähinnä metaforinen eikä sitä ole tarpeen tulkita kirjaimellisesti. Ääneti lukemisen tulkintaa ei kuitenkaan tarvitse sulkea pois ja topos voisi olla todiste myös ääneti lukemisen tavanomaisuudesta – ääneti lukemisen taito on oletusarvoista näissä tilanteissa, missä naista vietellään salaviihkaa aviomiehen valvovan silmän alla.

2.5 Quintilianus

Marcus Fabius Quintilianus (n. 35–100 jaa.) oli roomalainen puhetaidon opettaja. *Institutio oratoria* on ainoa Quintilianuksen säilynyt teos. Se koostuu 12 kirjasta, jossa käsitellään

¹³⁷ Ov. *Met.* 9.568–581. Suom. Rönty.

¹³⁸ Benediktson 2006, 44.

systemaattisesti sitä, miten puhujan kasvatus tapahtuu ihanteellisissa olosuhteissa. Kirjan alussa hän käsittelee puhujan alkeisopetusta lapsena.

Certa sit ergo in primis lectio, deinde coniuncta et diu lentior, donec exercitatione contingat emendata velocitas. Nam prospicere in dextrum, quod omnes praecipiant, et providere non rationis modo sed usus quoque est, quoniam sequentia intuenti priora dicenda sunt, et, quod difficillimum est, dividenda intentio animi ut aliud voce aliud oculis agatur.

Lukemisen on siten oltava ensin varmaa ja sitten yhtenäistä mutta vielä pitkään hitaanlaista, kunnes lapsi osaa harjoittelun myötä lukea sujuvasti ja virheettömästi. Oikealle (jota yleisesti opetetaan) ja eteenpäin katsominen on paitsi teoreettinen myös käytännön kysymys, sillä lukijan katsoessa, mitä seuraavaksi tulee, hänen on samalla luettava edeltävää tekstiä. Tässä on se hankaluus, että lukijan on kohdistettava tarkkaavaisuutensa siten, että hän puhuessaan yhdestä asiasta katsookin jo toista kohtaa.¹³⁹

Tässä tekstiotteessa viitataan silmä-ääni-viiveeseen, mutta onko kyseessä todiste muusta kuin siitä, että ilmiö on huomattu jo Quintilianuksen aikana? Gavrilov nostaa tämän tekstiotteen esimerkiksi hiljaisesta lukemisesta perustellen tätä silmä-ääni-viiveellä, mutta kuten mainitsen jo johdannossa, silmä-ääni-viiveen liittymisestä ääneti lukemiseen on kiistaa. McCutcheonin mielestä kyseessä on selkeästi ääneti lukemiseen viittaava tekstiote.¹⁴⁰ Knoxin mukaan tämän tekstiotteen voi ymmärtää siten, että Quintilianus varoittaa opettamasta nopeaa lukemisen tapaa liian aikaisin.¹⁴¹

Quintilianus painottaa tavujen opettelun tärkeyttä ennen lukemaan oppimista ja Johnson spekuloi, että luettaessa kirjarullaa, jossa ei ole sanavälejä, on näiden tavujen osaaminen tärkeää. Tavujen opettelun myötä on mahdollista, että lukija eteenpäin lukiessaan pystyy jo arvaamaan sen, mitä tekstissä tulee lukemaan ja pystyy tunnistamaan tulevia kirjainryhmiä. Se, että tunnistaa tavut ja kykenee näkemään sanat, on ehdoton edellytys sille, että kykenee lukemaan tekstiä edeltä silmillään. Näin onnistuu myös suullinen tekstin esittäminen oikeine sanapainoineen ja tekstin sisältöä ymmärtäen.¹⁴² Tähän voi yhdistää Vatrin artikkelissa

¹³⁹ Quint. *Inst.* 1.33–34. Suom. Vuola.

¹⁴⁰ McCutcheon 2015, 8.

¹⁴¹ Knox 1968, 426.

¹⁴² Johnson 2010, 29.

mainitun faktan siitä, että thain kielen kirjoitusjärjestelmän, missä vokaalit ovat välttämättömiä ja teksti kirjoitetaan ilman sanavälejä, lukijat kykenevät lukemaan ääneti ilman, että lukunopeus tai tekstin ymmärtäminen kärsii.¹⁴³ Thain kielen lukijat pystyvät päättämään sanojen loppupäätteistä, missä sanaraja kulkee ja Vatri väittää, että kreikan kielen lukijat olisivat kyenneet samaan.¹⁴⁴ Kenties sama ilmiö olisi mahdollinen myös sanavälitöntä latinankielistä tekstiä lukiessa.

Quintilianuksen huomio ei varsinaisesti todista muuta kuin sen, että silmä-ääni-viiveen ilmiö on huomattu jo antiikissa. Mikäli silmä-ääni-viive todella vaatii ääneti lukemisen taitoa, ääneti lukeminen ei ollut ainoastaan tunnettua, vaan sitä kehitettiin lukemaan oppimisen kanssa tietoisesti. Tekstikohdan laajemmat implikaatiot riippuvat siitä, sitoudutaanko Gavrilovin argumenttiin. Reetorin uraan tähtäävässä koulutuksessa taitava ääneen lukemisen taito oli olennaista, joten silmä-ääni-viiveen harjoittaminen jo nuorelta iältä käy järkeen. Kuitenkin mikäli silmä-ääni-viive ei vaadi ääneti lukemisen taitoa, ei tekstikohta sovi todisteeksi ääneti lukemisesta tai sen yleisyydestä. Tämä fysiologinen pohdinta jää tutkielman puitteiden ulkopuolelle, mutta tekstikohta on itsessään mielenkiintoinen kuvaus silmä-ääni-viiveestä.

2.6 Plinius nuorempi

Gaius Plinius Caecilius Secundus (63 – n. 113 jaa.) oli roomalainen auktori ja poliitikko. Hänen enonsa Plinius vanhempi otti hänet luokseen tämän isän kuoleman jälkeen ja myöhemmin adoptoi hänet.¹⁴⁵ Plinius nuoremman poliittinen ura oli ansiokas. Poliitiikan ja valtiollisen toiminnan lisäksi hän myös esiintyi reetorina ja toisinaan avustajana oikeudenkäynneissä. Hän myös edisti sivistystä perustaen muun muassa kirjastoja. Hän kuoli ennen Trajanuksen hallintokauden loppua (ennen 117 jaa.), mahdollisesti Bithyniassa.

Tärkein Plinius nuoremman teoksista on hänen yksityiskirjekokoelmansa *Epistulae*. Ne ovat luonteeltaan esseemäisiä ja käsittelevät usein yksittäisiä aiheita.¹⁴⁶ Ensimmäinen käsittelemäni tekstiote on kirje Pedanius Fuscukselle. Plinius kertoo Fuscukselle kuinka hän aikoo viettää aikansa Tusciasa (nyk. Toscanassa) ja selittää tälle aamurutiinistaan:

---

¹⁴³ Vatri 2012, 639.

¹⁴⁴ Vatri 2012, 646.

¹⁴⁵ Sallmann & Krasser 2006.

¹⁴⁶ Sallmann & Krasser 2006.

Paulum redormio, dein ambulo, mox orationem Graecam Latinamve clare et intente non tam vocis causa quam stomachi lego; pariter tamen et illa firmatur. -- Cenanti mihi, si cum uxore vel paucis, liber legitur.

Nukun uudestaan vähän, sitten kävelen, pian luen kreikkalaisia tai latinankielisiä puheita kuuluvasti ja innolla, ei niinkään äänen vuoksi kuin vatsani; vaikka molemmat tällä vahvistuvat. -- Syödessäni yksin tai vaimoni tai muutamien ystäväieni kanssa luetaan kirjaa.¹⁴⁷

Non tam vocis causa quam stomachi lego, ”ei niinkään äänen vuoksi kuin vatsani”, on ymmärretty puolustavan ääneti lukemista, mutta mikäli verbin *legere* yhdistää *clare*-adjektiiviin, on väite varsin hataralla pohjalla. *Legere* itsessään ei tarkoita ääneti lukemista, ja näkisin sen yhdistämisen *clare*-adjektiiviin merkiksi ääneen kuuluvasti lukemisesta. Vatsa ja ääni vahvistuvat lukemalla, sanoo Plinius, ja herää kysymys, olisiko kyse siis lukemisen itsensä ruumiillisesta aspektista, esimerkiksi lääketieteellisestä suosituksesta. Tällöin ääneen lukeminen ei ole ollut tärkeää vain yhteisöllisen ajanvieton kannalta vaan sillä on nähty olevan myös muita hyötyjä. Mahdollista on myös, että kyseessä oli jokin retorinen esitys tai harjoitus, vaikka lukuhetki tapahtuukin yksin. Kun Plinius myöhemmin puhuu kirjan lukemisesta (*liber legitur*), passiivi *legitur* aktiivisen *lego* sijaan antaa ymmärtää, että tässä yksin lukeminen on tapahtunut *lectorin* avustuksella. Tähän viittaa myös datiiivi *cenanti mihi*, puhumattakaan yhdessä tapahtuvasta lukemisesta. Lisäksi on otettava huomioon papyrusrullan lukemisen käytännöllinen hankaluus – rullaa on ollut varmasti mahdotonta lukea samalla syödessä.

Seuraava ote on nähty esimerkiksi ääneti lukemisesta. Kirje on Titius Aristolle,¹⁴⁸ ja kirjeessä Plinius vastaa kritiikkiin runoistaan, joita on aiemmin lukenut yleisölle ääneen (*scriberem recitaremqe*).

Quibus ego, ut augeam meam culpam, ita respondeo: facio non numquam versiculos severos parum, facio; nam et comoedias audio et specto mimos et lyricos lego et Sotadicos intellego.

---

¹⁴⁷ Plin. *Epist.* 9.36.3–4.

¹⁴⁸ Trajanuksen aikainen juristi ja todennäköisesti osa Trajanuksen *consiliumia* n. 100 jaa.

Näille minä vastaan näin, vaikka kartuttaisin minuun kohdistuvia syytöksiä: myönnän, kirjoitan toisinaan vähemmän vakavia pikku säkeitä; nimittäin kuuntelen myös komediaa ja katson miiminäytelmiä ja luen lyriikkaa ja arvostan Sotadikoksen¹⁴⁹ säkeitä.¹⁵⁰

Tässä otteessa Plinius käyttää erikseen verbejä *legere* ja *intelligere*. Kuten olen yllä maininnut, *legere* itsessään ei tarkoita ääneti lukemista, mutta *legere* on myös erotettu *audire*-verbistä. *Intelligere* viittaa jonkinlaiseen sisäistämiseen ja ymmärrykseen,¹⁵¹ joten herää kysymys, voisiko tämä kuitenkin tukea ääneti lukemista. Tekstiote ei kerro, missä kontekstissa hän on runoutta lukenut, yksin vai lukiko joku runoutta hänelle ääneen – aktiivinen *lego* on osviittaa antava, mutta on myös mahdollista, että paikalla on ollut *lector*. Epäilemättä Plinius osasi lukea myös itse, mutta *lectorin* läsnäoloa ei voi pelkän persoonamuodon perusteella sulkea pois, koska antiikin auktoreilla oli tapana häivyttää orjia teksteistään. Mikäli kyse kuitenkin on yksin lukemisesta, on ääneti lukemisen tulkinta mahdollinen. Gavrilovin mukaan kyseessä on ääneti lukemista puoltava kohta.¹⁵² Cavallo toteaa, että epäsovinnaisia viihteellisiä tekstejä, kuten tässä mainitut Sotadikoksen säkeet epäilemättä olivat, oli sopimatonta lukea ääneen.¹⁵³ Tämän huomioon ottaen on mahdollista päätellä kyseessä olevan ääneti lukemista, mutta en pidä tekstikohtaa varmana todisteena.

Seuraava ote on Pliniuksen kirjeestä Maecilius Nepokselle. Plinius kertoo tälle Isaiosnimisestä puhujasta¹⁵⁴ ja ylistää tämän hyviä puhetaitoja ja oppineisuutta, sekä tämän lukeneisuutta (*multa lectio in subitis, multa scriptio elucet*).¹⁵⁵

Dices: “Habeo hic quos legam non minus disertos.” Etiam; sed legendi semper occasio est, audiendi non semper. Praeterea multo magis, ut vulgo dicitur, viva vox adficet. Nam licet acriora sint quae legas, altius tamen in animo sedent, quae pronuntiatio vultus habitus gestus etiam dicentis adfigit

Sanot: ”Minulla on täällä noita auktoreita, joita luen, ja jotka eivät ole yhtään vähemmän kaunopuheisia.” Kuitenkin aina on tilaisuus lukemiseen, muttei aina

¹⁴⁹ Aleksandrialainen jambirunoilija tai Sotadikoksen mukaan nimetty runolaji.

¹⁵⁰ Plin. *Epist.* 5.3.2.

¹⁵¹ OLD 2012, s.v. *intellego*.

¹⁵² Gavrilov 1997, 70.

¹⁵³ Cavallo 1999, 76. Myös Parker (2009, 196–197) mainitsee Martialikselta tekstikohtia, joissa vitsinä on se, että roomalainen matroona lukee epäsovinnaisia säkeitä ilman yleisöä ja oletettavasti ääneti (Mart. 3. 68. 11–12; Mart. 3. 86. 1–2; Mart. 11. 16. 9–10.).

¹⁵⁴ Isaios Assyrialainen, kreikkalainen reetori, eli noin 1. – 2. vuosisadalla jaa.

¹⁵⁵ Plin. *Epist.* 2.3.3.

kuuntelemiseen. Sitä paitsi, kuten ihmiset sanovat, suullinen puhe vaikuttaa paljon enemmän. Nimittäin olkoon lukemasi miten tehokasta tahansa, niin kuitenkin syvemmin mieleen jää se, minkä esitys, ilmeet, ulkomuoto ja puhujan eleet huomion kiinnittävät¹⁵⁶

Tässä otteessa huomio kiinnittyy fraasiin *legendi semper occasio est, audiendi non semper*, joka rinnastaa lukemisen (*legere*) ja kuulemisen (*audire*) verbit toisiinsa, samaan tapaan kuin aiemmin läpi käydyssä Ciceron tekstiotteessa¹⁵⁷, missä rinnastetaan toisiinsa sokeiden ja kuurojen kokemaa mielihyvää joko kuulemisen tai näkemisen kautta. Myös *viva vox adficit*, ”suullinen puhe vaikuttaa paljon enemmän”, voisi tässä viitata siihen, että tekstin kuuleminen lukemisen sijaan jättää syvemmän muistijäljen kuin tekstin itsekseen lukeminen. Gavrilovin mukaan kyse on erittäin todennäköisesti ääneti lukemisesta.¹⁵⁸ Tekstikohta on kuitenkin liian epäselvä pystyäkseni sanomaan varmuudella, että kyse on ääneti lukemisesta. *Legendi semper occasio est* voi kyllä viitata yksin lukemiseen, mutta yksin lukeminen itsessään ei todista ääneti lukemista. Lisäksi tässä on jälleen huomioitava Howleyn esittämä huomio orjien häivyttämisestä antiikin teksteissä – vaikka Plinius viittaakin yksin lukemiseen, on mahdollista, että paikalla on kuitenkin ollut orja, joka on lukenut Pliniukselle. *Audire* on tässä sinänsä merkittävä, että Plinius vertaa toisiinsa puhujaa, joka pystyy harjoittelematta puhumaan mistä vain, ja itsekseen lukemista, mikä ei yllä tämän puhetahtuman tasolle. Itsekseen pelkän tekstin lukeminen on jollain tavalla vähemmän tyydyttävä kokemus. Se, tapahtuuko tämä yksityinen tekstin lukeminen ääneen vai ääneti ja kenen lukemana, lienee yhdentekevää.

Kirjeessä 5.5 Plinius kirjoittaa Novius Maximukselle ystävänsä Gaius Fanniuksen kuolemasta. Plinius kokee Fanniuksen kuoleman traagiseksi erityisesti siksi, että tämä oli kirjoittamassa teosta keisari Neron vainoista, ja työ jäi kuoleman myötä kesken. Fannius oli Pliniuksen mukaan nähnyt enneunen omasta kuolemastaan:

Visus est sibi per nocturnam quietem iacere in lectulo suo compositus in habitum studentis, habere ante se scrinium (ita solebat); mox imaginatus est venisse Neronem, in toro resedissee, prompsisse primum librum quem de sceleribus eius ediderat, eumque ad extremum revolvissse; idem in secundo ac tertio fecissse, tunc abissse. Expavit et sic

---

¹⁵⁶ Plin. *Epist.* 2.3.9–10.

¹⁵⁷ Ks. alaluku 2.1.

¹⁵⁸ Gavrilov 1997, 70.

interpretatus est, tamquam idem futurus esset scribendi finis, qui fuisset illi legendi: et fuit idem.

Hän näki unta, että hän yön hiljaisuudessa loikoili lueskellen vuoteellaan edessään kirjoitustarvikekotelo, niin kuin hänellä oli tapana. Kohta hän näki Neron tulevan sisälle, asettuvan hänen vuoteensa laidalle ja ottavan esiin ensimmäisen kirjan, jonka Fannius oli julkaissut tämän rikoksista. Nero luki kirjakäärön loppuun saakka, samoin toisen ja kolmannen ja sitten hän katosi. Fannius kauhistui ja tulkitsi unen niin, että hänen työnsä loppuisi juuri siihen kohtaan, mihin asti Nero oli lukenut. Niin kävikin.¹⁵⁹

Tekstiote löytyy Gavrilovin listasta todisteena ääneti lukemiselle. Mikään kohtauksessa ei kuitenkaan varsinaisesti viittaa ääneti tai edes ääneen lukemiseen eikä sanasto tue kumpaakaan tulkintaa. Unessa tapahtuva lukeminen on jälleen hyvin epätavallinen tilanne eikä kerro mitään ääneti tai ääneen lukemisen yleisyydestä ja tekstistä ei selviä, mitä lukemisen tapaa Neron haamu lukiessaan käyttää. Tarinan ymmärrettävyyden kannalta ei ole todennäköisesti olennaista, kummalla tavalla Nero tekstejä lukee.

2.7 Suetonius

Gaius Suetonius Tranquillus (n. 70–140 jaa.) oli roomalainen elämäkertakirjailija ja oppinut. Hän sai koulutuksensa Roomassa ja oli Plinius nuoremman suojeluksessa keisari Trajanuksen aikaan.¹⁶⁰ Keisari Hadrianuksen aikana hän sai keisarillisen kanslian pääsihteerin viran, minkä avulla hän pääsi käsiksi muun muassa keisarilliseen arkistoon, jota hän käytti lähteenään elämäkertoihinsa Plinius vanhemman, Cluviuksen ja Rufuksen lisäksi.¹⁶¹ Häneltä on säilynyt useampia teoksia, joista otan seuraavaksi tarkasteluun hänen keisareita käsittelevän elämäkerran, *De vita Caesarum*, osiota Augustuksesta.

Augustuksella oli käytäntö, jossa ritari luokan edustajat joutuivat säännöllisesti komitean eteen, joka koostui kymmenestä senaattorista ja Augustuksesta itsestään. Komitealle ritareiden oli kerrottava elämäntavoistaan ja komitea rankaisi niitä, jotka viettivät epäsiiveää elämää, joskin suurinta osaa vain nuhdeltiin. Kaikkein lievin rangaistus, Suetonius kirjoittaa, oli lukea nuhtelu kirjoitustaululta, joka piti lukea siinä paikassa ja hiljaa:

---

¹⁵⁹ Plin. *Epist.* 5.5.5–7. Suom. Elo ja Laakkonen.

¹⁶⁰ Sallman 2006.

¹⁶¹ Sallman 2006.

Lenissimum genus admonitionis fuit traditio coram pugillarum, quos taciti et ibidem statim legerent.

Lempein nuhtelutapa oli se, että hän ojensi heille julkisesti pari kirjoitustaulua, jotka heidän oli luettava heti vaiti ollen.¹⁶²

Sanavalintana *taciti* on selkeä viittaus ääneti lukemiseen, joskaan ei aivan sulje pois mutisemista – väitän kuitenkin, että mikäli kyseessä olisi mutiseminen, ei Suetonius olisi käyttänyt tässä sanaa *taciti*. Sana *tacitus* ei aina itsessään viittaa ääneti lukemiseen,¹⁶³ mutta tässä kontekstissa sen voi olettaa tarkoittavan sitä, sillä tätä ääneti lukemista pidetään lievempänä rangaistuksena. Balogh nostaa tämän tekstikohdan esille esimerkkinä ääneti lukemisen epätavallisuudesta. Baloghin mukaan Suetonius painottaa tarkoituksella sanaa *taciti*, antaen ymmärtää, että tavallisesti tekstiä luetettaisiin ääneen.¹⁶⁴ Nuhtelun ääneti lukeminen olisi siinä tapauksessa lievempi rangaistus, jolloin tabletin sisältö pysyi salassa ritareiden ja komitean kesken. *Taciti* tarkoittaa lievennystä, kun taas *statim*, heti, viittaa rangaistukseen.¹⁶⁵ Knoxin mukaan *taciti* ei tässä painota ääneti lukemisen tavattomuutta, vaan selventää sanaa *lenis* sen sijaan – rangaistuksen keveyttä.¹⁶⁶ Augustuksen ajatuksena lieneekin ollut vain osittainen julkinen nöyryytys – ritari joutui kohtaamaan omat tekonsa julkisesti, mutta tämän ei tarvinnut lukea rikkomuksiaan ääneen ja siten nöyryyttää itseään muuten kuin Augustuksen ja komitean silmissä. Kallistun Knoxin argumentin puolelle. Tekstikohta, ja edellä mainittu *taciti*, ei erityisesti korosta ääneti lukemisen tavattomuutta, vaan rangaistuksen lievyyttä. Ilmeisesti nuhtelu olisi muuten tapahtunut suullisesti. Tekstiote myös automaattisesti olettaa ritareiden olevan kykeneväisiä ääneti lukemiseen, mikä voi olla merkki ääneti lukemisen yleisyydestä vähintäänkin yläluokan keskuudessa.

2.8 Augustinus

Aurelius Augustinus (345–430 jaa.) oli yksi läntisen kirkon kirkkoisista ja merkittävä kristinuskon ajattelija. Augustinus syntyi Thagasteen kaupungissa Numidiassa, Pohjois-Afrikassa, ja muutti 17-vuotiaana Karthagoon opiskelemaan reetoriksi. Hän toimi Karthagossa sekä kotikaupungissaan Thagastessa retoriikan opettajana. Vuonna 383 hän lähti Italiaan, ensin Roomaan ja sitten Mediolanumiin eli nykyiseen Milanoon. Siellä hän tapasi

¹⁶² Suet. *Aug.* 39. Suom. Hollo.

¹⁶³ Ks. alaluku 2.2.

¹⁶⁴ Balogh 1927, 90.

¹⁶⁵ Balogh 1927, 90.

¹⁶⁶ Knox 1968, 428.

piispa Ambrosiuksen ja kääntyi pian manikealaisuudesta kristinuskoon. Hän toimi Hippon Regiuksen piispana vuosina 396-430.

Confessiones on Augustinuksen merkittävimpiä teoksia. Se koostuu 13 kirjasta, joista ensimmäiset yhdeksän ovat elämäkerrallisia kertomuksia Augustinuksen elämästä noin 40-vuotiaaksi asti ja loput käsittelevät filosofisia ja teologisia (osittain limittäisiä) kysymyksiä.

Confessiones-teoksen kohtaa 6.3 on käytetty todistamaan, että antiikissa luettiin aina ääneen ja siitä onkin tullut tämän kiistan niin sanottu *locus classicus*.¹⁶⁷ Tekstiotteessa Augustinus kuvaa piispa Ambrosiuksen tapaa lukea ääneti.

non enim quaerere ab eo poteram quod volebam, sicut volebam, secludentibus me ab eius aure atque ore catervis negotiosorum hominum, quorum infirmitatibus serviebat. cum quibus quando non erat, quod perexiguum temporis erat, aut corpus reficiebat necessariis sustentaculis aut lectione animum. Sed cum legebat, oculi ducebantur per paginas et cor intellectum rimabatur, vox autem et lingua quiescebat,

Sillä en voinut häneltä kysellä kaikkea, mitä tahdoin ja niin kuin tahdoin, koska minut aina estivät häntä kuulemasta ja hänen kanssaan keskustelemasta joukot työteliäitä ihmisiä, joitten huolia hänen piti selvittää. Sen vähäisen hetken, jolloin hän ei ollut heidän seurassaan, hän käytti joko vahvistaakseen ruumistaan välttämättömällä ravinnolla tahi sieluaan lukemisella. Kun hän luki, liukuivat hänen silmänsä pitkin kirjan sivuja ja hänen sydämensä tutkiskeli ajatusta, mutta ääni ja kieli lepäsivät.¹⁶⁸

Tämä tekstikohta on selkeä todiste ääneti lukemisesta, eikä muu tutkimus sitä ole lähtenyt kiistämään. Kohtausta onkin laajalti pidetty antiikin ensimmäisenä kuvauksena ääneti lukemisesta. Jo sanasto todistaa ääneti lukemisesta: Ambrosius lukee silmillään (*oculi*), eikä tässä *oculi*-sanan käytöllä ole mitään epäselvyyttä tai merkitystä, joka viittaisi esimerkiksi silmä-ääni-viiveeseen ja sitä kautta ääneen lukemiseen – nimittäin ääni ja kieli (*vox et lingua*) lepäsivät (*quiescebant*).

Tulkinnaksi on yleisesti esitetty se, että piispa Ambrosiuksen ääneti lukeminen oli niin tavatonta, että Augustinuksen täytyi kommentoida asiaa erikseen ja esittää mahdollisia syitä sille, miksi Ambrosius lukee ääneti. Busch esittää, että kirkonmiehenä ja oppineena

¹⁶⁷ Balogh 1927, 5.

¹⁶⁸ Aug. *Conf.* 6.3. Suom. Lakka.

uskonnollisten tekstien lukeminen oli ikään kuin ”jokapäiväinen leipä”, ja Ambrosius oli kenties niin hyvin perehtynyt teksteihin, että osasi ne jopa ulkoa. Buschin mukaan on siis mahdollista, että Ambrosiuksen lukemisen tapa, siis kyky lukea *scriptio continua* - kirjoitustapaa, olisi kehittynyt yhdessä äänettömän lukemisen kanssa.¹⁶⁹

Muussa tutkimuksessa on kuitenkin esitetty myös toisia tulkintoja. Olisiko siten, kuten Gavrilov esittää,¹⁷⁰ kyse lopulta hämmennyksestä sitä kohtaan, että Ambrosius lukee itselleen ääneti, vaikka hänen olisi mahdollista kutsua mukaan seurakunnan jäseniä lukemaan tekstejä yhdessä? Seuraava tekstiote voisi toimia todisteena tälle väitteelle:

sæpe, cum adessemus – non enim vetabatur quisque ingredi aut ei venientem nuntiari mos erat – sic eum legentem vidimus tacite et aliter nunquam sedentesque in diurno silentio – quis enim tam intento esse oneri auderet? – discedebamus et coniectabamus eum parvo ipso tempore, quod reparandæ menti suæ nanciscebatur, feriatum ab strepitu causarum alienarum nolle in aliud avocari et cavere fortasse,

Usein kun olimme läsnä – ketään ei kielletty sisään tulemasta eikä ollut tapana ilmoittaa tulijaa hänelle – näimme hänet siten hiljaa lukemassa, emme koskaan toisin. Sitten kun olimme kauan istuneet äänettöminä – sillä kukapa olisi rohjennut häiritä niin työhönsä kiintynyttä miestä – poistuimme, koska päättelimme, että hän ei mielellään tahtonut itseään häiritävään sinä lyhyenä hetkenä, minkä hän sai vapaata virkistääkseen sieluansa, vieraiden asioissa paljon puuhailtuansa.¹⁷¹

Seurakunnan jäsenet todistivat Ambrosiuksen lukevan (*sic eum legentem vidimus*) ääneti (*tacite*) samalla kun olivat fyysisesti läsnä Ambrosiuksen tilassa. Kenties siis Augustinus ei kiinnitäkään huomiota ääneti lukemiseen itsessään vaan siihen, että Ambrosius ei tässä tilanteessa lukenut ääneen ja osallistanut kanssaolijoita pyhän tekstin lukemiseen. Myös Johnson nostaa lukemisen sosiaalisen aspektin tarkasteluun tämän tekstiotteen osalta – hän huomauttaa, että piispa Ambrosius lukee seurakuntalaisilleen ääneen toisessa *Confessiones*-teoksen osassa¹⁷² ja siten seurakuntalaisten, tai ainakin Augustinuksen, hämmennys tätä ääneti lukemista kohtaan tulisikin sosiaalisesta kontekstista, jossa lukeminen oli yhteisöllinen

¹⁶⁹ Busch 2002, 21–22.

¹⁷⁰ Gavrilov 1997, 63.

¹⁷¹ Aug. *Conf.* 6.3. Suom. Lakka.

¹⁷² Johnson 2010, 8. Esimerkkinä hän käyttää *Confessiones*-teoksen kohtaa 6.4.

tapahtuma.¹⁷³ Ambrosiuksen tarkoituksellinen normin rikkominen on se, mikä on tilanteessa epätavallista.

Seuraavaksi Augustinus esittää joitain mahdollisia syitä siihen, että Ambrosius lukee ääneti:

ne auditore suspenso et intento, si qua obscurius posuisset ille quem legeret, etiam exponere esset necesse aut de aliquibus difficilioribus dissertare quæstionibus atque huic operi temporibus impensis minus quam vellet voluminum evolveret, quamquam et causa servandae vocis, quæ illi facillime obtundebatur, poterat esse iustior tacite legendi. Quolibet tamen animo id ageret, bono utique ille vir agebat.

Hän ehkä ei sen vuoksi pitänyt ääneen lukemisesta, että hän ei halunnut ruveta antamaan häiritseviä selityksiä luettuun tekstiin sisältyvistä hämäristä paikoista, jos mahdollisesti joku tarkkaavista kuulijoista olisi sellaisia selityksiä kaivannut ja siten estänyt häntä käyttämästä lukemiseen niitä hetkiä, jotka hän tähän tarkoitukseen oli varannut. Ehkä hän myös luki hiljaa vain säästääkseen ääntänsä, joka helposti kävi käheäksi. Mikä lieneekin ollut tarkoituksena, joka tapauksessa oli tällä miehellä tarkoitus hyvä.¹⁷⁴

Mistä tämä tarve selittää Ambrosiuksen lukemisen tapaa oikein kumpuaa? Ehkä lukemisen tapa on niin erikoinen, että Ambrosiuksen ääneti lukeminen on jopa epäilyttävää, ja Augustinus selityksillään haluaa pitää huolta Ambrosiuksen maineesta. Toisaalta tämä voi olla jatkumoa Johnsonin selitykselle, ja erikoisuus onkin siinä, ettei tekstiä lueta yhdessä – ehkäpä siis syynä on se, ettei hän halunnut tulla häirityksi tai että ei halunnut joutua hankalaan asemaan, jos ei osaisikaan vastata kyselijöiden kysymyksiin. Kyseessä voisi myös olla, kuten Gavrilov ehdottaa, Augustinuksen epävakaasta suhteesta Ambrosiukseen ja kuinka Augustinus olisi kaivannut Ambrosiuksen huomiota, mikä estyi hiljaisen lukemisen vuoksi.¹⁷⁵ Ehkäpä nämä selitykset ovat enemmänkin Augustinuksen tapa lohduttaa itseään – Ambrosius ei evää huomiotaan Augustinukselta vain välinpitämättömyyden vuoksi.

Knox esittää vielä yhden mahdollisen tulkinnan: Augustinuksen henkilökohtaisen tottumattomuuden ääneti lukemiseen syntyperänsä vuoksi. Knox muistuttaa, että Augustinus oli afrikkalaisesta provinssista ja köyhästä perheestä, kun taas Ambrosius oli koulutettu

---

¹⁷³ Johnson 2010, 8.

¹⁷⁴ Aug. Conf. 6.3. Suom. Lakka.

¹⁷⁵ Gavrilov 1997, 63.

Roomassa ja toiminut virkamiehenä Mediolanumin provinssissa ennen kuin hänestä tuli Mediolanumin piispa. Nämä miehet olivat kotoisin imperiumin eri osista ja on mahdollista, että Italian niemimaan piireissä ääneti lukemista ei olisi kommentoitu lainkaan.¹⁷⁶ Myös Winsbury yhtyy tähän teoriaan – hän esittää, että Augustinuksen hämmästys ei heijastelisi yleistä ääneen lukemista antiikissa, vaan kyse olisikin luokkaerosta ja etnisyydestä.¹⁷⁷ Myös Harrisin tutkimus osoittaa, että lukutaidon laajuus vaihteli alueittain,¹⁷⁸ joten kenties tästä voi vetää johtopäätöksen, että myös lukutaidon taso, ja sitä myöten ääneti lukemisen kyky, vaihteli riippuen provinssista. Augustinus ei Pohjois-Afrikan provinseista kotoisin olevana ollut ehkä yksinkertaisesti aiemmin kohdannut ääneti lukemista. On kuitenkin hankala uskoa, että vaikka lukutaidon taso vaihteli eri puolilla Rooman valtakuntaa, olisi ääneti lukeminen jollain tavalla Italian niemimaalle eksklusiivista. Lukemisen kognitio ei ole riippuvainen maantieteellisestä sijainnista ja oppineet kykenivät varmasti lukemaan ääneti myös Italian ulkopuolella. Lisäksi on huomattava, että Augustinus oli jo viettänyt aikaa Roomassa ennen Ambrosiuksen tapaamista. Ääneti lukeminen tuskin on ollut Mediolanumin alueelle rajautunut ilmiö.

Vaikka Augustinuksen hämmästys ei liittyisikään ääneti lukemiseen vaan joko lukemisen sosiaalisiin normeihin tai mahdollisesti Augustinuksen omaan kokemattomuuteen ääneti lukemisesta, johtuen hänen syntyperästään, on mahdollista, että vain erittäin kokeneet lukijat pystyivät lukemaan ääneti *scriptio continua* -kirjoitustapaa. Tämänkään tekstitodisteen pohjalta on vaikea tehdä laajoja yleistyksiä ääneti lukemisen yleisyydestä. Silti en jaa käsitystä siitä, että tämä tekstiote toimisi todisteena siitä, että ääneti lukeminen olisi ollut myöhäisantiikissa epätavallista tai ennenkuulumatonta.

Hieman myöhemmin teoksessa, kohdassa 8.12, Augustinus kuvaa oleskeluaan Ostiassa. Myös tässä tekstissä luetaan ääneti pyhiä kirjoituksia. Jokin ääni kehottaa Augustinusta tarttumaan pyhään kirjaan ja lukemaan sieltä (*tolle lege*).

et ecce audio vocem de vicina domo cum cantu dicentis et crebro repetentis, quasi pueri an puellae, nescio: “tolle lege, tolle lege.” -- impetu lacrimarum surrexi nihil

---

¹⁷⁶ Knox 1968, 422.

¹⁷⁷ Winsbury 2009, 118.

¹⁷⁸ Esimerkiksi verrattaessa läntisten provinssien lukutaidon tasoa, ei lukutaidon taso yltänyt edes 5–10 %. Italiassa lukutaitoisten määrä oli korkeampi (ks. alaluku 1.2). Harris 1989, 272.

aliud interpretans divinitus mihi iuberi nisi ut aperirem codicem et legerem quod primum caput invenissem --.

Itaque concitus redii in eum locum ubi sedebat Alypius: ibi enim posueram codicem apostoli cum inde surrexeram. arripui, aperui, et legi in silentio capitulum quo primum coniecti sunt oculi mei --.

Mutta yht'äkkiä minä kuulen viereisestä talosta äänen, pojan tai tytön äänen, joka ikään kuin laulamalla kerta toisensa jälkeen sanoo: ”Ota, lue; ota, lue!” Silloin tukahdutin kyyneleeni ja nousin paikaltani voimatta tulkita sanoja muuksi kuin jumalalliseksi käskyksi avata kirjan ja lukea sen luvun, joka ensiksi eteeni avautuisi. --

Sen vuoksi minä kiireesti palasin sille paikalle, jossa Alypius istui ja jonne minä sieltä poistuessani olin jättänyt Apostolin kirjeet. Tartuin kirjaan, avasin sen ja luin hiljaa luvun, johon silmäni ensiksi osuivat --.¹⁷⁹

Augustinus lukee tekstin *in silentio*, siis hiljaisuudessa. Tästä herääkin kysymys, oliko Augustinuksen aikaisempi ihmetys Ambrosiuksen ääneti lukemista kohtaan liittynyt itse ääneti lukemiseen vai oliko kyse jostain muusta, kuten sosiaalisten konventioiden rikkomisesta. Augustinus itsekin on tekstin perusteella kykeneväinen lukemaan tekstin ääneti. Balogh esittää, että tässä tilanteessa Augustinuksen mielenliikutus oli niin suuri, että se vei hänen äänensä – mikään itse tekstissä ei tue sitä, vaan Balogh perustelee tätä argumenttia myöhemmällä Gregorios Nazianzilaisen tekstiotteella,¹⁸⁰ ja argumentti on hatara. Tietenkin *in silentio* voi myös tarkoittaa, että hänen lukuympäristönsä on hiljainen. Otto Lakka on kääntänyt tekstin ”luin hiljaa”, mikä on mielestäni sopiva käänös.

Kohtaus jatkuu ja Augustinus rientää ystävänsä Alypiuksen luo:

Tum interiecto aut digito aut nescio quo alio signo codicem clausi et tranquillo iam vultu indicavi Alypio. at ille quid in se ageretur (quod ego nesciebam) sic indicavit. petit videre quid legissem. ostendi, et attendit etiam ultra quam ego legeram. et ignorabam quid sequeretur. sequebatur vero: “infirmum autem in fide recipite.” quod ille ad se rettulit mihique aperuit. -- inde ad matrem ingredimur, indicamus: gaudet. narramus quemadmodum gestum sit: exultat et triumphat et benedicebat.

¹⁷⁹ Aug. *Conf.* 8.12. Suom. Lakka.

¹⁸⁰ Balogh 1927, 89.

Sitten suljin kirjan pannen sormeni tai jonkin muun merkin lukemaani kohtaan ja kerroin rauhallisesti Alypiukselle, mitä minulle oli tapahtunut. Häinkin puolestaan kertoi minulle oman sydämensä tilan, josta minulla ei ollut mitään tietoa, ja pyysi nähdä, mitä olin lukenut. Minä näytin sen hänelle, ja hän jatkoi yli sen, mihin minä tietämättä, mitä seurasi, olin luvussani tullut. Seuraavat sanat näet kuuluivat:

”Heikkouskoista hoivatkaa.” (Room. 14, 1). Osoittaen minulle näitä sanoja hän sovitti ne itseensä. — Sitten lähdimme äidin luokse. Me puhuimme, hän iloitsi. Kerroimme miten kaikki oli tapahtunut. Riemu täytti hänen sydämensä.¹⁸¹

Sitten hän liittyi ystävänsä Alypiuksen seuraan. Hän laittaa sormensa tai jonkin muun kirjanmerkiksi ja osoittaa Alypiukselle mitä on tapahtunut. Otto Lakka on suomentanut sanan *indicavi* sanalla ”kerroin”. *Indicare*-verbi tarkoittaa kertomista ja informaation jakamista tai jonkinlaisen salaisen tiedon paljastamista.¹⁸² Gavrilov nostaa erityisesti esille *indicare*-verbin ja antaa ymmärtää, että kyse olisi jonkinlaisesta sanattomasta tai ainakin vähäsanaisesta kommunikaatiosta Augustinuksen ja Alypiuksen välillä.¹⁸³ Gavrilov kiinnittää huomiota myös seuraaviin verbeihin: Alypius pyytää näkemään (*videre*), mitä Augustinus oli lukenut ja Augustinus osoittaa (*ostendi*) kohdan. *Indicare* tulee vastaan jälleen kun he osoittavat tai kertovat äidille jotain (*indicamus*), kenties tekstikohdan. Varsinaista kertomista tarkoittava verbi, *narramus*, tulee vasta aivan lopussa kun miehet kertovat Augustinuksen äidille, mitä oli tapahtunut. On siis mahdollista, että miesten välinen kommunikaatio olisi tässä äänetöntä ja siten myös Alypiuksen lukeminen olisi äänetöntä, kuten Augustinuksen vain hetkeä aiemmin. Miten tämä vähäsanainen tai äänetön kommunikaatio vihjailisi ääneti lukemista, on mielestäni kyseenalaista. Ei silti ole mielestäni mahdotonta tulkita Alypiuksen lukemisen tapaa äänettömäksi, joskaan hänen ei selkeästi sanota lukevan näin. Nähdäkseni kyseisessä tekstikohdassa on kyse yksityisestä keskustelusta tekstin ja siten Jumalan kanssa, jolloin ääneti lukeminen on varteenotettava tulkinta.

Augustinuksen tekstejä ääneti lukemisesta on pidetty todisteena sille, että antiikissa luettiin aina ääneen, ja että Ambrosius (ja kenties muutama muu poikkeuksellinen lukija) oli epätavallinen lukija lukiessaan ääneti. Olen kuitenkin esitellyt yllä myös muita tekstidistiteita, joiden mukaan ääneti lukeminen tunnettiin antiikissa. Kuten Gavrilovkin

---

¹⁸¹ Aug. *Conf.* 8.12. Suom. Lakka.

¹⁸² *OLD*, s.v. *indico*, 1, 2.

¹⁸³ Gavrilov 1997, 64.

huomauttaa,¹⁸⁴ on vaikea kuvitella, että ääneti lukemisen taito olisi jossain vaiheessa antiikkia ollut tavallista tai ainakin tunnettua ja sitten unohtunut täysin ajan saatossa Ambrosiukseen asti ja ollut siten täysin tuntematon ilmiö Augustinukselle. Tulkitsen Augustinuksen hämmästyksen siis johtuvan lukukulttuurin sosiaalisesta aspektista ja siitä, että Ambrosius rikkoi tätä normia. Myöhemmässä tekstiotteessa on myös todennäköisesti kyse ääneti lukemisesta, mihin Augustinus kykeni tämän perusteella siis itsekin. Ei ole mitään syytä olettaa, että ääneti lukeminen olisi Augustinuksen tekstiotteiden perusteella ollut myöhäisantiikissa tuntematonta.

---

¹⁸⁴ Gavrilov 1997, 61–62.

3 Johtopäätökset

Tutkielmani tavoitteena oli selvittää, löytyykö latinankielisestä antiikin ja myöhäisantiikin lähdeaineistosta todisteita ääneti ja ääneen lukemisesta. Lisäksi vertailin aiempien tutkimusten johtopäätöksiä lähdeaineistosta. Tutkin tekstejä Cicerolta, Horatiukselta, Tibullukselta, Ovidiukselta, Quintilianukselta, Plinius nuoremmalta, Suetoniukselta ja Augustinukselta.

Ongelmallista ääneti lukemisen kuvauksissa on se, että ne tuntuvat usein kuvaavan jotain epätavallista tilannetta. Horatiuksen kuvaama osuus Odysseuksen testamentin ääneti lukemisesta on huijausyritys, Ovidiuksen runossa Kaunoksen lukiessa sisarensa kirjoittamaa rakkauskirjettä estää häpeä häntä lukemasta tekstiä ääneen palvelijan läsnä ollessa. Ciceron tekstiotteessa taas puhutaan kuuroudesta. Moni liittyy jonkinlaiseen romanttiseen yhteyteen tai sen salaamiseen.

Toisinaan kyse on metaforisesta ääneti kommunikaatiosta symposionissa naisen aviomiehen läsnä ollessa, esimerkiksi viinillä pöytään piirtämällä tai kirjoittamalla – erityinen topos, jota on kuitenkin tarpeetonta tulkita kirjaimellisesti, sillä se ei varsinaisesti osoita mitään ääneen tai ääneti lukemisen yleisyydestä. Kyseessä on enemmänkin jatkumo muuhun ääneti kommunikointiin, kuten elekieleen. Joissakin tekstiotteissa korostuu ääneen lukemisen todeksi tekemisen pelko, kuten Ovidiuksen Kydippe-runossa ja Horatiuksen Nasicaa koskevasta osiossa. Mikäli tekstin lausuu ääneen, tulee lausuma toteen, joten teksti on turvallisempaa lukea ääneti.

Yksityisesti ääneti lukemista huvin vuoksi on kuvattu harvoin. Yksi potentiaalinen tekstiote on Horatiuksen *lecto et scripto, quod me tacitum iuuet*, mutta tekstikohta on liian epäselvä tulkittavaksi nimenomaan ääneti lukemiseksi. Toisaalta myös ääneen lukemisen tilanteet kuvataan jossain määrin poikkeuksellisina, esimerkiksi Pliniuksen ääneen lukeminen oletettavasti lääketieteellisistä syistä.

Ääneti lukeminen on ollut tekstien yleisölle silti todennäköisesti tunnettu ilmiö – vaikka tilanteet ovat erityislaatuisia, ei niissä kohdistu varsinaista ihmettelyä itse ääneti lukemisen suhteen. Ainoa poikkeus tästä on Augustinuksen Ambrosiusta käsittelevä teksti, jossa Augustinus yrittää selittää Ambrosiuksen syitä lukea ääneti. Tämä kuitenkin johtuu ennen kaikkea sosiaalisesta kontekstista, jossa Ambrosius päättää lukea ääneti, vaikka on seurakuntalaistensa ympäröimänä. Ääneti lukeminen seurassa on ilmeisesti ollut jossain määrin epätavallista, lukemisen ollessa yhteisöllinen tapahtuma. Yksin lukemisesta ei

kuitenkaan ole yhtä helppoa tehdä johtopäätöksiä. Vaikka henkilö lukisikin tekstiä yksin, ei se poissulje ääneen lukemisen mahdollisuutta – Pliniuksen kirjeessä 9.36 kerrotaan hänen lukeneen tekstiä kovaan ääneen ei vain äänensä vaan myös ruoansulatuksensa puolesta. Tämä antaa ymmärtää, että ääneen lukemista harrastettiin muutenkin kuin sosiaalisessa mielessä.

Tekstien lukijat lukevat monenlaisia ja -laajuisia tekstejä: kirjeitä, testamentteja, kirjoitustauluja, viinillä pöytään piirrettyjä kirjaimia ja uskonnollisia tekstejä. Ääneti lukemista kuvaavat tekstiotteet itsessään ovat niin filosofisia teoksia, runoutta, historiankirjoitusta kuin myös kirjeitä. Tämän näkisin myös puhuvan ääneti lukemisen yleisluontoisuuden puolesta. Esimerkiksi runoudessa ääneti lukemisen topos on pitkälti metaforinen, mutta koen sen puolustavan sitä, että ilmiö oli yleisölle tuttu. Tekstiotteet Suetoniukselta taas osoittavat, että esimerkiksi ritarien oletettiin osaavan lukea ääneti ja ainakaan yläluokkaan kuuluvilla henkilöillä ääneti lukemisen taito ei ollut erikoista, kuten tekstiotteet Plutarkhokselta todistavat.

Tulkinnat siitä, että Augustinuksen kuvaus Ambrosiuksen ääneti lukemisesta olisi antiikin ensimmäinen kuvaus ääneti lukemisesta, ovat virheellisiä. Ääneti lukemista kuvataan useammassa tutkimissani tekstiotteissa. Erityisesti Horatiuksen *veloci percurre oculo* ja Ovidiuksen *sine murmure legi* ovat kiistattomia todisteita ääneen lukemisesta ja on myös oletusarvoista, että yleisö ymmärsi ääneti lukemisen tapahtuvan ilman, että sitä tarvitsi erityisesti painottaa. Näiden kohtien ääneti lukemisen painotus liittyy epätavalliseen tapahtumaan, ei ääneti lukemisen epätavallisuuteen. Horatiuksen tekstissä Odysseuksen on luettava testamentti vaivihkaa, Ovidiuksen runossa Kydippe pyrkii estämään tulemasta kirotuksi uudelleen. Lisäksi olisi kummallista mikäli ääneti lukeminen olisi ollut yleisölle tuttu ilmiö antiikissa, mutta olisi unohtunut matkalla myöhäisantiikkiin niin, että Augustinus ei olisi sitä tuntenut. Myös Ambrosiuksen lukemisen tapa selittyy epätavallisella kontekstilla.

Tutkimusaineisto on hajanaista, eikä siitä ole mahdollista vetää mitään yleisluontoisia johtopäätelmiä, sillä tekstit eivät käsittele itsessään ääneti tai ääneen lukemisen tavallisuutta tai epätavallisuutta. Ääneti lukeminen vaikuttaa olleen yleisölle tuttua, mutta sitä, miten laajalle levinyttä ja yleistä ääneti lukeminen on ollut, lienee mahdotonta selvittää pelkästään tekstiotteiden perusteella ja niitä on pidettävä lähinnä vihjeinä. Onko mahdollista väittää, että lukutaito ei ehtinyt kehittyä niin pitkälle, että harjoituksen kautta *scriptio continua* ei kyetty lukemaan ääneti vai onko kyse lukukulttuurista, joka ei pitänyt ääneti lukemista tavoiteltavana asiana? Lisätutkimusta odottaa sen sijaan *scriptio continua* lukemisen tavan selvittäminen.

Oliko latinankielistä *scriptio continua* erityisen vaikea lukea ääneti? Asiaa voisi tutkia erityisesti psykolingvistisellä tasolla, kuten silmänliiketutkimuksen avulla, tai toisintaa esimerkiksi Vattrin tutkimusta sanojen tyypillisistä sanapäätteistä, mutta latinankielisellä aineistolla.

Lähteet

- Balogh 1927 Balogh, J. "IV. Voces Paginarum." *Philologus*. 82 (1-4), 84–109.
- Bartels 2006 Bartels, J. "Plania." *Brill's New Pauly Online*. Brill. <https://doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e926870>
- Benediktson 2006 Benediktson, D. T. "The First Silent Reader of Latin Literature." *CW*. 100 (1), 43–44.
- Brysbaert 2022 Brysbaert M. "Word Recognition II: Phonological Coding in Reading." Teoksessa *The science of reading: a handbook*. Toim. Hulme, C., Snowling, M. J., & Nation, K. Wiley-Blackwell: Hoboken. 95–117.
- Busch 2002 Busch, S. "Lautes und leises lesen in der Antike." *RhM*. 145 (1), 1–45.
- Castrén 2013 Horatius, suomennos ja selitykset Castrén, P. *Pakinoita antiikin Roomasta: Horatiuksen satiirit*. Otava: Keuruu.
- Cavallo 1999 "Between Volumen and Codex: Reading in the Roman World". Teoksessa *A history of reading in the West*. Toim. Cavallo, G. & Chartier, R. University of Massachusetts Press: Amherst. 64–98.
- Cavallo & Chartier 1999 "Introduction." Teoksessa *A history of reading in the West*. Toim. Cavallo, G. & Chartier, R. University of Massachusetts Press: Amherst. 1–36
- Eck & Sallmann 2006 Eck, W. & Sallmann, K. "Suetonius." *Brill's New Pauly Online*. Brill. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi:2443/10.1163/1574-9347_bnp_e1125130>

- Elo & Laaksonen 2005 Plinius nuorempi, suomennos ja selitykset Elo, T. & Laaksonen H. *Plinius nuoremman kirjeitä Trajanuksen ajan Roomasta*. Gummerus kirjapaino Oy: Jyväskylä.
- Epelboim et al. 1994 Epelboim, J., Booth, J. R., & Steinman, R. M. "Reading unspaced text: Implications for theories of reading eye movements." *Vision research*. 34 (13), 1735–1766.
- Fischer 2003 Fischer, S. R. *A History of Reading*. Reaktion: London.
- Frampton 2016 Frampton, S. A. "What to Do with Books in the "De finibus."” *TAPA (Society for Classical Studies)*. 146 (1), 117–147. <<https://doi.org/10.1353/apa.2016.a619103>>
- Freudenburg 2021 Freudenburg K., *Horace: Satires Book II*. Cambridge University Press: Cambridge. 218–219.
- Gavrilov 1997 Gavrilov, A. K. "Techniques of reading in classical antiquity." *CQ*. 47 (1), 56–73.
- Gowers 2014 Horatius, selitykset Gowers E. *Satires*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Harris 1989 Harris, W. V. *Ancient Literacy*. Harvard University Press: Cambridge.
<<https://doi.org/10.4159/9780674038370>>
- Heilmann 2020 Heilmann, J. (2020). "Reading Early New Testament Manuscripts." Teoksessa *Material Aspects of Reading in Ancient and Medieval Cultures*. Toim. A. Krauß, J. Leipziger, & F. Schücking-Jungblut, F. De Gruyter: Berlin. 177–196.
- Hemelrijk 2015 Hemelrijk E. "The Education of Women in Ancient Rome." Teoksessa *A companion to ancient education*. Toim. Bloomer, W. M. Wiley-Blackwell: Hoboken. 426–443.

- Hollo 1999 Suetonius, suomennos Hollo, J. A. *Rooman keisarien elämäkertoja*. WSOY: Juva.
- Howley 2020 Howley J. "In Ancient Rome." Teoksessa *Further Reading*. Toim. Rubery, M. & Price, L. Oxford University Press: Oxford. 15-27.
- Johnson 2000 Johnson, W. A. "Toward a Sociology of Reading in Classical Antiquity." *AJPh*. 121 (4), 593–627.
- Kenney 2006 Kenney, E. "Ovidius Naso, Publius." *Brill's New Pauly Online*. Brill. <https://doi-org.ezproxy.utu.fi:2443/10.1163/1574-9347_bnp_e902670>
- Knox 1968 Knox, B. M. W. "Silent Reading in Antiquity." *GRBS*. 9 (4), 421–435.
- Lakka 2003 Augustinus, suomennos Lakka, O. *Tunnustukset*. Karisto Oy: Hämeenlinna.
- Leiwo 2025 Leiwo, M. "Monikulttuurinen latina." Teoksessa *Latinan kielen historia*. Toim. Leiwo, M. & Seppänen, M. Gaudeamus: Helsinki. 278–231.
- Lyons 2010 Lyons, M. *A history of reading and writing in the Western world*. Palgrave Macmillan: Basingstoke.
- Marrou 1964 Marrou, H. I. *Mousikos Aner: Étude Sur Les Scènes de La Vie Intellectuelle Figurant Sur Les Monuments Funéraires Romains*. L'Erma di Bretschneider: Rome.
- McCutchen & Perfetti 1982 McCutchen, D., & Perfetti, C. A. "The visual tongue-twister effect: Phonological activation in silent reading." *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 21 (6), 672–687.

- McCutcheon 2015   McCutcheon, R. W. "Silent Reading in Antiquity and the Future History of the Book." *Book history*. 18 (1), 1–32.
- Miller 2012   Miller, P. A. "Tibullus." Teoksessa *A Companion to Roman Love Elegy*, Toim. Gold. B. K. Wiley-Blackwell: Malden. 95–117.
- Mirault et al. 2019   Mirault, J., Snell, J., & Grainger, J. "Reading without spaces: The role of precise letter order." *Attention, Perception, & Psychophysics*. 81 (3), 846–860.
- OLD 2012   Glare, P. G. W. *Oxford Latin Dictionary*. 2. painos. Oxford University Press: Oxford.
- Parker 2009   "Books and Reading Latin Poetry." Teoksessa *Ancient literacies: the culture of reading in Greece and Rome*. Toim. Johnson, W. A. & Parker, H. N. Oxford University Press: Oxford. 186–232.
- Quinn 1982   Quinn K. "The Poet and His Audience in the Augustan Age." *Aufstieg Und Niedergang Der Römischen Welt*. 75–180.
- Rissanen 2009   Cicero, suomennos ja selitykset Rissanen, V-M. *Keskusteluja Tusculumissa*. Gummerus: Jyväskylä.
- Rosenmeyer 2001   "Letters in Hellenistic Poetry." Teoksessa *Ancient Epistolary Fictions: The Letter in Greek Literature*, Cambridge University Press: Cambridge. 110–130.
- Rönty 1997   Ovidius, suomennos Rönty, A. *Muodonmuutoksia – Metamorphoseon Libri I-XV*. WSOY: Juva.
- Saenger 1997   Saenger, P. H. *Space between words: the origins of silent reading*. Stanford University Press: Stanford.

- Sallmann & Krasser 2006 Sallmann, K. & Krasser, H. "Plinius." *Brill's New Pauly Online*. Brill. <https://doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e928160>
- Schotter & Rayner 2015 Schotter E. R. & Rayner K. "The Work of the Eyes During Reading." Teoksessa *The Oxford Handbook of Reading*. Toim. Pollatsek A. & Treiman R. Oxford University Press: Oxford.
- Vatri 2012 Vatri, A. "The Physiology Of Ancient Greek Reading." *CQ*. 62 (2). 633–647.
- Vuola 2019 Quintilianus, suomennos ja selitykset Vuola, A. *Puhujan kasvatus I-IV kirjat*. Faros: Turku.
- Winsbury 2009 Winsbury, R. *The Roman Book – Books, Publishing and Performance in Classical Rome*. Bristol Classical Press. London: Duckworth.
- Woolf 2009 Woolf, G. "Literacy or Literacies in Rome?" Teoksessa *Ancient literacies: the culture of reading in Greece and Rome*. Toim. Johnson, W. A. & Parker, H. N. Oxford University Press: Oxford. 46–68.
- Wrenhaven 2015 Wrenhaven, K. "Slaves." Teoksessa *A companion to ancient education*. Toim. Bloomer, W. M. Wiley-Blackwell: Hoboken. 668–681.
- Wright & Jones 2004 Wright, G., Sherman, R., & Jones, T. B. "Are Silent Reading Behaviors of First Graders Really Silent?" *The Reading Teacher*. 57 (6), 546–553.